

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Eenheid en verscheidenheid

*Een zoektocht naar een integrale
cultuurhistorische waardestelling
van het materiële erfgoed.*

Eenheid en verscheidenheid

*Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling
van het materiële erfgoed.*

Colofon

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Juni 2014

Tekstredactie en advies: Hans Bleumink | Overland, Boxtel

Vormgeving: Balyon | Zoeterwoude

Druk: Damen, Werkendam

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Wim van der Ende

(p. 29 en 32), Siebe Swart (p. 26 en p. 28), Iris Contant (p. 25
onder), Ton Penders (p.40), Ronald Pellemans (p.27).

Foto omslag: Weegbrug Tiengemetten

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

Woord vooraf

Erfgoed is van en voor ons allemaal. Het is daarmee een gezamenlijke zorg en een gedeelde verantwoordelijkheid. Een cultuurhistorische waardestelling geeft erfgoed betekenis zodat we het kunnen identificeren en (h)erkennen. Het is een werkwijze om weloverwogen met dit erfgoed om te gaan. Het maakt de waarde expliciet zodat we gezamenlijk een keuze kunnen maken in wat we willen bewaren en herstellen, of waar juist ruimte is voor transformatie of zelfs sloop.

Zo ondersteunt een cultuurhistorische waardestelling overheden bij de uitvoering van hun taken, bijvoorbeeld bij de aanpassing van een kerk of raadhuis of de keuze voor de juiste locatie voor het realiseren van een parkeerkelder in een historische binnenstad. Eigenaren geeft het een handvat bij het gebruik, het beheer en de ontwikkeling van hun eigendom. Een architect kan de waardestelling gebruiken bij de voorbereiding van een restauratie, een hovenier bij het onderhoud van een historische tuin of een conservator welke kunst hij wil bewaren of eventueel kan afstoten als dat nodig is. Een cultuurhistorische waardestelling levert op die manier een belangrijke bijdrage aan wat wij in Nederland de komende generaties nog kunnen zien, voelen en beleven uit het verleden.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed stimuleert alle betrokken partijen om waardestellend onderzoek te (laten) doen en de cultuurhistorische waarden te benoemen die bijdragen aan een antwoord op een actuele vraag. Vanuit zijn expertise kan de Rijksdienst dergelijk onderzoek zowel begeleiden en ondersteunen als zelf uitvoeren. De Rijksdienst doet dit mede omdat het systematisch waarderen van erfgoed bijdraagt aan kennisontwikkeling en een beschrijving van de wetenschappelijke en maatschappelijke betekenis van erfgoed.

Een grote groep deskundigen heeft zich gespecialiseerd in het doen van waardestellend onderzoek en het benoemen van de cultuurhistorische waarde van het erfgoed. In de afgelopen decennia hebben zij hierin ruime kennis en ervaring opgebouwd. In deze publicatie zoeken we met behulp van hun ervaring naar een meer integrale benadering die de betekenis van ons erfgoed vergroot en ondersteunt bij het invullen en uitvoeren van onze verantwoordelijkheid voor het erfgoed.

Cees van 't Veen

Directeur

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2014

Inhoud

Verantwoording	7
Een integrale cultuurhistorische waardestelling?	7
Kennisuitwisseling en samenwerking	7
Roerend en onroerend erfgoed	7
Klankbordgroepen	7
Leeswijzer	9
1. Inleiding op het waarderen van erfgoed	11
Definitie van het domein	11
Historische achtergrond van het waarderen	11
Actoren en beleidscontext van het waarderen	11
Werkwijzen en eindproducten van het waarderen	12
Inventariseren	12
Waarderen	13
2. Archeologisch erfgoed	15
Definitie van het domein	15
Historische achtergrond van het waarderen	15
Actoren en beleidscontext van het waarderen	15
Werkwijze en eindproducten van het waarderen	16
3. Gebouwd erfgoed	19
Definitie van het domein	19
Historische achtergrond van het waarderen	19
Actoren en beleidscontext van het waarderen	20
Werkwijze en eindproducten van het waarderen	20
4. Groen erfgoed	23
Definitie van het domein	23
Historische achtergrond van het waarderen	23
Actoren en beleidscontext van het waarderen	23
Werkwijze en eindproducten van het waarderen	24
5. Stedenbouwkundig erfgoed	27
Definitie van het domein	27
Historische achtergrond van het waarderen	27
Actoren en beleidscontext van het waarderen	28
Werkwijze en eindproducten van het waarderen	29
6. Cultuurlandschap	31
Definitie van het domein	31
Historische achtergrond van het waarderen	31
Actoren en beleidscontext van het waarderen	31
Werkwijze en eindproducten van het waarderen	32
7. Roerend erfgoed	35
Definitie van het domein	35
Historische achtergrond van het waarderen	35
Actoren en beleidscontext van het waarderen	35
Werkwijze en eindproducten van het waarderen	36

8. Integratie van de erfgoed domeinen en maatschappelijke verbreding van het begrip waarde	39
Waardestelling in de erfgoedzorg	39
Wijziging van het perspectief	39
Agenda:	41
1. Naar een erfgoedbrede waarderingssystematiek?	41
2. Voortgang in de ontwikkeling van wetenschappelijk onderzoek?	41
3. Naar een verbreding van het begrip waarde?	42
4. Naar aandacht voor financiële en economische waarde?	42
5. Naar een definitie en operationalisering van belevingswaarde?	43
6. Naar een nieuwe rol en positionering van de begrippen waarde en waardestelling?	43
7. Naar een transdisciplinair proces?	43
Tot slot	43
Literatuur	45
Bijlagen	
Tabel 1 Bestaande methodieken naast elkaar	48
Tabel 2 Bestaande methodieken samengevat	54
Tabel 3 Een vergelijking van de waarderingssystemen in de erfgoedzorg	56

Verantwoording

Een integrale cultuurhistorische waardestelling?

Om in kaart te brengen hoe de cultuurhistorische waardering van erfgoed binnen de verschillende erfgoed domeinen plaatsvindt, heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed twee kennisprogramma's gestart: het programma 'Waarde en waardering' (voor roerend erfgoed) en 'Wat is erfgoed?' (voor onroerend erfgoed). Deze publicatie is het resultaat van het project 'De cultuurhistorische waarde van erfgoed' dat plaatsvond binnen het kennisprogramma 'Wat is erfgoed?'.

De directe aanleiding voor dit project was de afspraak tussen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, het (toenmalige) ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit en het Interprovinciaal Overleg (IPO) om de mogelijkheden te verkennen voor een eenduidig waarderingskader voor het cultuurlandschap, dat zowel lokaal, regionaal, landelijk als internationaal zou kunnen worden toegepast. Die afspraak is destijds verwoord in de Agenda Landschap (2008) en de Kennisagenda Landschap (2009).

Met de beleidsbrief Modernisering van de Monumentenzorg (MoMo) van november 2009 is deze doelstelling verruimd tot de verkenning van de mogelijkheden voor een breed samengestelde wetenschappelijke waardering van het culturele erfgoed. De beleidsbrief verwees daarbij naar 'de voorbeeldrol van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in de moderne monumentenzorg, door te zoeken naar een systeem voor integrale, cultuurhistorische waardestelling'.

Kennisuitwisseling en samenwerking

Het doel van deze publicatie is om de mogelijkheden te verkennen voor een meer integrale cultuurhistorische waardestelling. Door informatie uit de verschillende erfgoedsectoren te bundelen, wil de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de kennisuitwisseling tussen de erfgoed domeinen over de systematiek, de samenwerking met andere partijen, de producten en de kwaliteit bevorderen. Ook kan deze publicatie als input dienen voor een verkenning naar de raakvlakken tussen de cultuurhistorische waarde enerzijds en andere waarden van erfgoed anderzijds, bijvoorbeeld de economische waarde en de belevingswaarde.

Met deze publicatie wil de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed het (publieke) debat over het waarderen van erfgoed stimuleren en voeden. We bouwen daarbij voort op eerdere stappen in die discussie, zoals de werkconferenties 'de techniek van het waarderen' (2009) en 'de praktijk van het waarderen' (2010). De Rijksdienst nodigt alle betrokken partijen uit deel te nemen aan dat (publieke) debat en om relevante discussiethema's kenbaar te maken.

Roerend en onroerend erfgoed

In deze publicatie hebben we onze inventarisatie beperkt tot de kennis en ervaringen van de (deskundige) waardesteller en tot de erfgoed domeinen die bij de Rijksdienst voor het Cultureel

Erfgoed zijn ondergebracht. De publicatie betreft daarom het materiële erfgoed, en gaat daarbij in op zowel het roerende, als het onroerende erfgoed. Bij het onroerende erfgoed wordt onderscheid gemaakt in archeologisch, gebouwd, groen en stedenbouwkundig erfgoed en cultuurlandschap.

Klankbordgroepen

Aan deze uitgave heeft een groot aantal mensen meegewerkt. De teksten zijn geschreven door de leden van het projectteam van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Het team bestond uit Lammert Prins (cultuurlandschap), Bert Groenewoudt en Barbara Speleers (archeologisch erfgoed), Marije de Heer Kloots - de Korte en Aart de Vries (gebouwd erfgoed), Catharina van Groningen (groen erfgoed), Anita Blom (stedenbouwkundig erfgoed), Tessa Luger en Stephen Hartog (roerend erfgoed). Het inleidende hoofdstuk is geschreven door Mieke van Bers, tevens projectleider. Het afsluitende hoofdstuk, is geschreven door de opdrachtgever van het project, Jos Bazelmans. Dit hoofdstuk is eerder verschenen in Boekman 96 (2013), 'Erfgoed: Van wie, voor wie?'.

De teksten van het projectteam zijn van opmerkingen voorzien door twee klankbordgroepen. De klankbordgroep binnen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed bestond uit Erik Kleijn, Eelco Rensink, Cees van Rooijen, Jose Schreurs, Henk Baas, Jos Deeben, Marieke Kuipers, Michiel Verweij, Huub van de Ven, Eloy Koldewij, Fransje Kuijvenhoven, Evert Rodrigo, Ruben Abeling, Ben de Vries, Gerda de Bruijn en Thomas van de Berg. De klankbordgroep buiten de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed bestond uit Monique Krauwer (Directie Erfgoed & Kunsten), Henk Jansen (Vereniging Nederlandse Gemeenten), Karin Westerink (Bureau Monumentenzorg Amsterdam), Josefine Leistra (gemeente Den Haag), Charlotte van Rappard-Boon (CollectieConsult), Koos Bosma (Vrije Universiteit Amsterdam), Job Roos (TU Delft, Braaksma & Roos), Jan van der Hoeve (bouwhistoricus), Bert van Bommel (Rijksgebouwendienst), Johan de Haan (Atelier Rijksbouwmeester), Pieter Koetsveld (Nationaal Archief), Patricia Braaksma (Wageningen UR), Edwin Raap (Landschapsbeheer Nederland), Roy van Beek (Universiteit Gent en Leiden) en Jacob Schotten (gemeente Venlo). De opmerkingen maakten duidelijk hoezeer het onderwerp leeft. We zijn de leden bijzonder erkentelijk voor hun inzet en betrokkenheid. We hebben dankbaar gebruik gemaakt van hun waardevolle opmerkingen en suggesties.

Het project heeft geleid tot twee publicaties, een hoofd- en een achtergronddocument. Voor u ligt het hoofddocument dat gebaseerd is op de informatie in het achtergronddocument. U kunt beide documenten downloaden via www.cultureelerfgoed.nl.

Leeswijzer

Erfgoed is dat wat een samenleving de moeite waard vindt om te bewaren en door te geven aan volgende generaties. Als een samenleving iets tot haar erfgoed rekent, kent zij het bepaalde waarden toe. Dit kunnen verschillende kwaliteiten zijn die betrekking hebben op bijvoorbeeld de beleving, de economische waarde of het geschiedkundige verhaal. Al deze waarden spelen een rol bij de afweging of, en zo ja, hoe we erfgoed willen doorgeven aan een volgende generatie. In deze publicatie gaan we dieper in op de cultuurhistorische waarde van erfgoed.

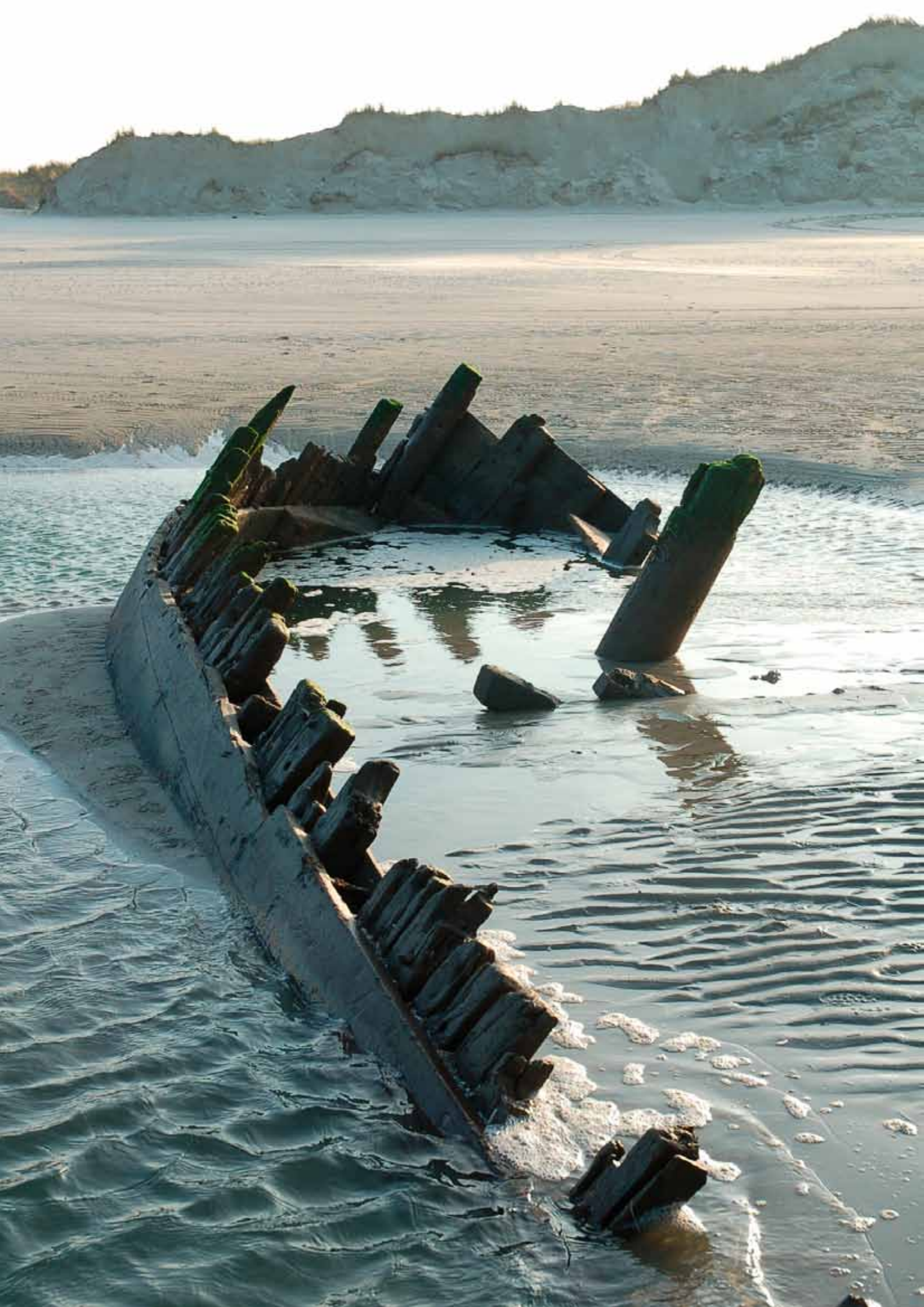
De cultuurhistorische waarde is gebaseerd op geschiedkundige informatie en onderscheidt zich daarmee van andere waarden van erfgoed. Deze publicatie verkent de mogelijkheden voor een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed in Nederland, waarin een breed scala aan inhoudelijke expertise is verenigd in één betekenis. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de expertise van de waardesteller. Een deskundige waardesteller is iemand die een cultuurhistorische waarde toekent aan objecten en/of structuren uit het verleden. Hij/zij kan bij uiteenlopende maatschappelijke partijen werkzaam zijn, van universiteiten, overheden en instellingen tot het bedrijfsleven en verenigingen. In alle gevallen streeft hij/zij een onafhankelijke en objectieve (intersubjectieve) waardestelling na, vanuit een of meer erfgoedsectoren. De waardesteller interpreteert de feiten en gegevens die voortkomen uit het waardestellend onderzoek met behulp van eerder verworven kennis op het onderzoeksg gebied. De benodigde expertise varieert per erfgoeddomein, en betreft archeologie, kunst- en architectuurgeschiedenis, bouwhistorie, tuinhistorie, interieurhistorie, historische stedenbouw en historische geografie.

Om het vak van waarden toe te lichten, kijken we terug op het ontstaan ervan om vervolgens inzicht te geven in de huidige praktijk. Vanwege de institutionele verschillen tussen de erfgoeddomeinen die ontstaan zijn na de introductie van de Monumentenwet in 1961, doen we dit per erfgoeddomein. Als gevolg van deze verschillen hebben deze deskundigen hier namelijk in ieder erfgoeddomein afzonderlijk invulling aan gegeven. Door hun kennis en ervaring op een eenzelfde wijze te presenteren, hopen we een lijn te ontdekken die ons richting kan geven voor een toekomstige integrale waardestelling. We willen de verschillende erfgoeddomeinen met elkaar vergelijken en niet alleen de verschillen zichtbaar maken, maar ook overeenkomsten en kansrijke raakvlakken. Dit kan zowel betrekking hebben op het waardestellend onderzoek, de waarderingscriteria, de vorm van het product als de rol in het proces. Hierbij komen ook de economische en belevingswaarde zijdelings aan bod.

In de hoofdstukken 1 tm 7 besteden we per erfgoeddomein aandacht aan de volgende zaken: definitie van het domein, de historische achtergrond, de actoren en beleidscontext, en de bestaande werkwijze en eindproducten van het waarden. Het eerste hoofdstuk over het waarden van erfgoed dient als inleiding op de volgende hoofdstukken, te weten: Archeologisch erfgoed (hoofdstuk 2), Gebouwd erfgoed (hoofdstuk 3), Groen erfgoed (hoofdstuk 4), Stedenbouwkundig erfgoed (hoofdstuk 5), Cultuurlandschap (hoofdstuk 6) en Roerend erfgoed (hoofdstuk 7). Voor deze hoofdstukken is het achtergronddocument als bron gehanteerd. Hoofdstuk 8 tenslotte, geeft inzicht in de verschillen en overeenkomsten tussen de erfgoeddomeinen, en schetst de recente maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de manier waarop we erfgoed waarden. Op basis daarvan wordt een agenda geformuleerd om het debat over de waardestelling in de erfgoedzorg op gang te brengen. Integratie, samenwerking en maatschappelijke verbreding staan hierin centraal.

Foto links:

Zicht op het torenfort Uitermeer, onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

1. Inleiding op het waarderen van erfgoed

Definitie van het domein

De beschrijving van elk erfgoeddomein begint met een begripsbepaling. Hierin wordt een toelichting gegeven op de materie waarop het waarderen betrekking heeft. De inhoudelijke overlap geeft blijk van een sterke inhoudelijke samenhang tussen de erfgoeddomeinen. Door de verschillende waardestellingen samen te voegen kunnen verbanden worden gelegd. Deze verrijken het verhaal en bieden een breder inzicht in de geschiedenis van het object of een gebied.

Historische achtergrond van het waarderen

Om te kunnen begrijpen waarom de cultuurhistorische waardering binnen een erfgoeddomein tegenwoordig op een specifieke manier geschiedt, geven we in de paragraaf historische achtergrond per erfgoeddomein een korte schets van de manier waarop de waarderingssystematiek ontwikkeld is en welke factoren hierop van invloed zijn geweest. Geschiedkundige waarden worden al eeuwenlang impliciet aan erfgoed toegekend. Pas met het methodische waarderen door deskundigen in de tweede helft van de twintigste eeuw worden deze meer expliciet gemaakt. Met de Monumentenwet 1961 en de Wet Behoud Cultuurbezit uit 1984 hebben (erfgoed)deskundigen de taak toebedeeld gekregen om de wetenschappelijke, geschiedkundige betekenis van erfgoed te benoemen in het kader van bescherming en verandering van erfgoed. Om op een transparante en intersubjectieve manier invulling te geven aan deze taak hebben deskundigen een werkwijze ontwikkeld. In eerste instantie was deze alleen gericht op het identificeren en (h)erkennen van wat we de moeite waard vinden om te bewaren en door te geven aan toekomstige generaties. Hierna volgde al snel nieuwe instrumenten die stimuleren om onderzoek en waardestelling onderdeel te laten zijn van het proces van verandering van erfgoed. Deskundigen hebben deze instrumenten en methodieken steeds ontwikkeld vanuit een beleidsmatige opdracht. Hierin was kennisuitwisseling met de maatschappij niet nadrukkelijk meegenomen.

Actoren en beleidscontext van het waarderen

Momenteel is een verschuiving richting de samenleving te zien met het doel deze actief te betrekken bij het waarderen van erfgoed. Meer kennisuitwisseling over de waarde en betekenis van erfgoed en het behoud, de ontwikkeling en het gebruik van erfgoed kan het maatschappelijk draagvlak vergroten. Hoewel we steeds meer vormen van samenwerking tussen de verschillende erfgoeddomeinen en burgers zien, komt het merendeel van de professionele waardestelling nog altijd voort uit gescheiden erfgoeddomeinen. Ieder erfgoeddomein kent zijn eigen actoren die betrokken zijn bij het proces van het waarderen van erfgoed.

Naast eigenaren, opdrachtgevers, gebruikers, architecten, ontwerpers en bevoegd gezag is dat ook de waardesteller.

De waardestellers handelen (nog altijd) binnen het beleidskader voor erfgoed dat in de 20^e eeuw door rijks-, provinciale en gemeentelijke overheden is opgesteld. Vanuit dat kader leveren waardestellers expertise die bijdraagt aan het:

- (H)erkennen en identificeren van erfgoed op nationaal, provinciaal en regionaal niveau
- Herstel, ontwikkeling en nieuw gebruik van erfgoed

Om erfgoed te kunnen (h)erkennen en te identificeren is het van belang dat bij het expliciteren van de cultuurhistorische waarde voldoende aandacht wordt besteed aan de waarde van een object of structuur zelf, in relatie tot andere objecten en structuren in Nederland of daarbuiten, de zogenaamde contextuele of externe waarde. Deze waarde is van belang bij het maken van de keuze van wat wij wel of niet tot ons erfgoed rekenen, ofwel wat zien wij als de voorraad erfgoed van Nederland.

Voor een zorgvuldige omgang met de voorraad erfgoed is naast de genoemde externe waarde ook de waarde van de verschillende fysieke onderdelen van een object of een structuur ten opzichte van andere aanwezige onderdelen in hetzelfde object of in dezelfde structuur van belang. Het benoemen van deze interne waarde is nodig als er sprake is van een 'ontwikkeling', ofwel het veranderen van erfgoed dat van invloed is op het voortbestaan. Het kan daarbij bijvoorbeeld gaan om conserveringsmaatregelen, maar ook om herstel of vernietiging van een historisch beeld of van materialen. Door de interne waarden te benoemen kunnen de betrokken partijen een zorgvuldige afweging maken tussen dat wat gesloopt, vervangen of hersteld wordt en de manier waarop dit gebeurt.

Externe en interne waarden vullen elkaar aan en kunnen om die reden niet los van elkaar gezien worden. Er is bovendien een duidelijke overlap tussen beide waarden. De vraagstelling van de opdrachtgever bepaalt op welke waarde het accent komt te liggen. Als gevolg van verschillen in beleid tussen de erfgoeddomeinen zien we dat het accent van de vraagstelling verschilt.

Zowel bij het (h)erkennen en identificeren als bij het ontwikkelen van erfgoed worden keuzes gemaakt en/of besluiten genomen. Hierbij spelen uiteindelijk ook andere overwegingen dan alleen de cultuurhistorische waarde een rol, zoals beleidsmatige of politieke uitgangspunten, financiële middelen of ambitie. De cultuurhistorische waardestelling levert een belangrijke inhoudelijke bijdrage aan deze keuzes en besluiten, maar staat los van de uiteindelijke selectie en bescherming van het erfgoed. Het onderwerp van deze publicatie richt zich op het inventariseren en het waarderen, niet op het selecteren.

Foto links:

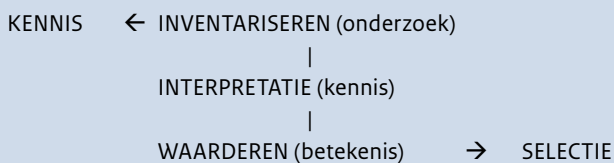
Scheepswrak bij Terschelling. Vondsten van scheepswrakken hebben een bijzondere waarde. Ze geven direct inzicht in het leven op zee.

Werkwijzen en eindproducten van het waarderen

De verschillen in historische ontwikkeling, beleidscontext en de desbetreffende materie hebben ertoe geleid dat er in elk erfgoeddomein verschillen in werkwijzen en eindproducten zijn ontstaan. Zo kennen de domeinen van het archeologisch, stedenbouwkundig, groen en gebouwd erfgoed een langere traditie in het methodische waarderen. In deze erfgoeddomeinen bestaat inmiddels een algemeen aanvaarde methode. De traditie bij cultuurlandschap en roerend erfgoed is jonger. De benadering in deze erfgoeddomeinen is breder, met meer aandacht voor andersoortige waarden. Het accent ligt meer op ontwikkeling in plaats van identificatie. Dit heeft geleid tot een veelheid van naast elkaar gebruikte methoden, waarin een gemeenschappelijke rode draad te herkennen is, zowel wat betreft aanpak als criteria. Zie tabel 1 en 2.

Een cultuurhistorische waardestelling bestaat uit:

- Inventarisatie (onderzoek): het doen van onderzoek naar een object of gebied voorafgaand aan een waardestelling;
- Waardestelling (duiden van de betekenis/ betekenis toekennen): het doen van een uitspraak over de cultuurhistorische waarde met behulp van een methodiek gebaseerd op de uitkomsten van het onderzoek.

Inventariseren

De aard en de omvang van de inventarisatie wordt naast de inhoudelijke vraagstelling ook bepaald door financiële en politieke kaders van de opdrachtgever. De kwaliteit van het onderzoeksresultaat wordt vervolgens bepaald door de aard en de omvang van het onderzoek en de kennis van de onderzoeker.

In het inventariserende onderzoek worden verschillende bronnen geraadpleegd, zoals het erfgoed zelf (de desbetreffende materie) archieven, literatuur, historisch kaartmateriaal en/of afbeeldingen, de kennis van een bewoner en/of gebruiker, kennis bij erfgoedinstellingen, verenigingen en/of stichtingen en de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek. Bij literatuuronderzoek gaat het onder meer om (wetenschappelijke) publicaties van universiteiten, erfgoedinstellingen, verenigingen, stichtingen en/of particulieren die gericht zijn op het object en/of de structuur zelf. Ook kan het gaan om meer algemene publicaties over de maatschappelijke of cultuurhistorische context van het object en/of de structuur. In archieven kunnen zich ontwerptekeningen, foto's en/of geschriften bevinden die informatie geven over het gebruik, het eigendom, de verschijningsvorm of de ouderdom van het erfgoed. Historische cartografie levert aanvullende informatie op over de situering en de ontwikkeling van het erfgoed.

Materiaaltechnisch onderzoek naar het object en/of structuren geeft informatie over de materie zelf. Toegepaste materialen, detaillering, constructie, historisch kleurgebruik en wijze van afwerking geven informatie over de ouderdom van het erfgoed en over de historische context in de Nederlandse geschiedenis. Zo kennen we bijvoorbeeld dendrologisch onderzoek, waarmee de ouderdom, verwerking en herkomst van hout bepaald kan worden, en kleuronderzoek naar oude verflagen met informatie over de samenstelling en de historische toepassing van verf en kleur.

In het kader van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro) heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in 2013 de brochure 'Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening: Aanwijzingen en aanbevelingen' opgesteld. Hierin wordt onder meer aandacht besteed aan het formuleren van de opdracht, het doel van de inventarisatie, de benodigde expertise en soorten onderzoek, en de participatie van maatschappelijke organisaties, burgers en belanghebbenden. De informatie uit het onderzoek kan vertaald worden in een cultuurhistorische waardestelling.

Het raadhuis in Hilversum, in 1927 ontworpen door de internationaal bekende Nederlandse architect W.M. Dudok.

Het portret op een negentiende eeuwse grafsteen geeft ons een beeld van de overledene, waarbij kleding en haardracht informatie geeft over de tijd waarin zij leefde.

Het molenlandschap in Kinderdijk staat vanwege de bijzondere cultuurhistorische waarde sinds 1997 vermeld op de Unesco werelderfgoedlijst.

De tuin, het gebouw en de collectie van het Museum Boijmans Van Beuningen vormen samen een waardevol ensemble. Het museum is gebouwd in de periode 1929-1935 naar ontwerp van de gemeentearchitect A. van der Steur om de kunstverzameling van de jurist Boijmans ten toon te stellen. In 1958 is hieraan de collectie van de Rotterdamse kunstmecenas D.G. Van Beuningen toegevoegd.

Nieuwe of andere kennis kan leiden tot nieuwe inzichten en een actualisering van de waardestelling. De aanwijzingen en aanbevelingen uit bovengenoemd rapport kunnen gebruikt worden om te komen tot een meer eenduidige aanpak van het waardestellend onderzoek vanuit verschillende erfgoed domeinen.

Waarderen

Bij het expliciteren en het beargumenteren van de cultuurhistorische waarde streeft de deskundige naar transparantie, onafhankelijkheid en intersubjectiviteit. Vanuit dat streven heeft de waardesteller per erfgoeddiscipline afzonderlijk methodieken ontwikkeld, die zijn gebaseerd op waarderingscriteria. Met behulp van de gegevens uit het inventariserende onderzoek geeft de waardesteller invulling aan de criteria. Deze methodiek is een hulpmiddel om te komen tot een onderbouwde, reproduceerbare en verifieerbare waarde aan de hand waarvan het verhaal over het erfgoed verteld kan worden. Een cultuurhistorische waardestelling door deskundigen is gebaseerd op algemene en specifieke kennis van, en onderzoek naar objecten en/of structuren uit het verleden.

Een cultuurhistorische waardestelling streeft naar intersubjectiviteit door de uitspraak te relateren aan het verrichte onderzoek en de beschikbare kennis waarvan gebruik is gemaakt. De uitkomst zal desondanks altijd een bepaalde mate van subjectiviteit

bevatten. Om die reden is er niet één waardestelling als absolute waarheid te beschouwen. Nieuwe kennis, gewijzigde (wetenschappelijke) inzichten en maatschappelijke ontwikkelingen kunnen leiden tot een actualisering van de cultuurhistorische waardestelling. Ook veranderingen aan het erfgoed zelf, bijvoorbeeld als gevolg van aanpassingen, kunnen leiden tot een nieuwe cultuurhistorische waardestelling.

2. Archeologisch erfgoed

Definitie van het domein

Archeologisch erfgoed omvat de niet zichtbare materiële nalatenschap van menselijke samenlevingen uit het verleden waarvan het merendeel ligt opgeslagen onder de grond (zoals oude bewoningsresten) of onder water (zoals scheepswrakken of verdrinken dorpen). Slechts een klein deel van het archeologisch erfgoed, zoals grafheuvels hunebedden en terpen, is zichtbaar in het landschap. De archeologische wetenschap tracht op basis van deze relictten kennis te verwerven over het verleden.

Historische achtergrond van het waarderen

Het belang van archeologische overblijfselen werd aanvankelijk uitsluitend afgemeten aan hun wetenschappelijke en 'opvoedkundige' betekenis. Vanaf het begin van de 20^e eeuw ontwikkelde zich een tweede perspectief op archeologische waarde, namelijk dat van archeologie als gemeenschappelijk cultureel erfgoed, met als doel om dit erfgoed zoveel mogelijk voor de toekomst te behouden. De Monumentenwet in 1961 gaf houvast voor de archeologische waardering vanuit maatschappelijk perspectief. 'Alle voor tenminste 50 jaar vervaardigde zaken en terreinen, welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun volkskundige waarden of vanwege ermee verbonden geschiedkundige herinneringen' kwamen hiervoor in aanmerking.

Dit leidde in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw tot het maken van landelijke overzichten van archeologisch waardevolle terreinen. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) startte een inventarisatie van bekende en gawe archeologische terreinen, dat resulteerde in de zogenaamde meldingskaarten. Hierbij zorgden grootschalige veldkarteringen ervoor dat veel nieuwe vindplaatsen werden ontdekt. Tenslotte werd het geheel aan informatie gedocumenteerd in het Centraal Monumenten Archief (CMA).

Aan deze bekende vindplaatsen werd op basis van beschikbare gegevens respectievelijk een zeer hoge waarde, hoge waarde of lage waarde toegekend. Vanaf 1993 is door de toenmalige ROB (nu RCE) in samenwerking met de provincies gewerkt aan de vervaardiging van Archeologische Monumenten Kaarten (AMK) om deze informatie te ontsluiten. In navolging van deze kaart heeft tegenwoordig elke provincie een cultuurhistorische waardenkaart waarop ook de archeologische waardevolle terreinen staan aangegeven.

In de nota Cultuurbehoud uit 1992 werd nadrukkelijk de wens geuit om te komen tot een selectief beschermingsbeleid, ook voor archeologisch erfgoed. Daarom is binnen het kader van het Deltaplan voor het Cultuurbehoud in 1994 door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een waarderingssystematiek voor archeologisch erfgoed ontwikkeld. Deze waarderingssystematiek

is opgenomen in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), die sinds 2007 is verankerd in de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz).

De ondertekening van het Verdrag van Valetta ('Malta') in 1992 heeft vervolgens een belangrijke bijdrage geleverd aan het denken over de omgang met archeologische waarden, mede onder invloed van het besef van de eindigheid van de voorraad archeologisch erfgoed. Dit verdrag ziet 'the archaeological Heritage as a source of the European collective memory' en vraagt om behoud in situ ten behoeve van toekomstig onderzoek.

Als gevolg van intensief grondgebruik aan het einde van de twintigste eeuw dreigde het erfgoed op veel plekken aangetast te worden. Doordat het merendeel van het archeologisch erfgoed niet zichtbaar is en slechts een klein deel daarvan bekend, zijn voor het onbekende deel voorspellingsmodellen ontwikkeld. Deze modellen zijn gebaseerd op statistische analyses van de relatie tussen bekende vindplaatsen en specifieke combinaties van landschapskenmerken. De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) zet deze voorspelling om in verwachtingen van de aanwezigheid van waardevol erfgoed, waarbij een hoge verwachtingswaarde is gekoppeld aan het uitvoeren van inventariserend en waarderend onderzoek. De IKAW is een belangrijk voorspellings-instrument in de ruimtelijke ordening en internationaal gezien een bijzondere aspect van de Nederlandse (archeologische) erfgoedzorg.

Actoren en beleidscontext van het waarderen

Momenteel zijn ruim 1400 terreinen met een hoge cultuurhistorische waarde (op het land en onder water) door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed erkend als archeologisch erfgoed van nationaal belang. Deze terreinen zijn door de Minister aangewezen als rijksmonument in het kader van de Monumentenwet. De 1400 vindplaatsen kunnen daarmee gerekend worden tot de voorraad archeologisch erfgoed in Nederland. Ze maken onderdeel uit van het monumentenregister van 63.000 rijksmonumenten waaronder ook het gebouwde en het groene erfgoed vallen. De rijksoverheid wil met deze rijksmonumenten het algemeen belang van dit erfgoed duiden vanwege hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarden. De huidige lijst van archeologische rijksmonumenten is echter nog geen representatieve afspiegeling van al het archeologisch erfgoed in Nederland. Met behulp van aanwijzingsprogramma's streeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed naar een meer representatief bestand.

Voor de niet wettelijk beschermde monumenten is de verantwoordelijkheid voor het proces van de archeologische monumentenzorg voor een groot deel bij gemeenten ondergebracht en daarmee ook de verantwoordelijkheid voor het meewegen van archeologische waarden in besluiten. De Wet op archeologische monumentenzorg (Wamz) uit 2007 werkt door in de

Foto links:

Veldonderzoek naar achttiende en negentiende eeuwse sporen van de ijzerindustrie langs de Oude IJssel in Ulft.

Het Strubben Kniphorstbosch is vanwege de aanwezige zichtbare waarde aangewezen als archeologisch rijksmonument. Hunebedden, grafheuvels, maar ook sporen van eeuwenoude veldwegen op de heide en in het bos.

Omgevingsvergunning en de Milieu Effect Rapportage. Deze verantwoordelijkheid verplicht gemeenten een eigen archeologiebeleid op te stellen met een inventarisatie naar bekende en verwachte archeologische waarden. Het archeologisch onderzoeksrapport met waardering wordt over het algemeen uitbesteed aan een gecertificeerd commercieel archeologisch bedrijf. Deze bedrijven hanteren vrijwel allemaal de KNA.

De initiatiefnemer van een plan dat ingrepen in de bodem met zich meebrengt zal, op grond van voorwaarden die voortkomen uit het archeologiebeleid, zelf het inventariserend en waarderend onderzoek moeten (laten) uitvoeren. Ook dan wordt de inventarisatie en de waardestelling uitbesteed aan een gecertificeerd commercieel archeologisch bedrijf. Aangezien veel gemeenten niet beschikken over voldoende inhoudelijke expertise, hebben zij voor de beoordeling van deze rapporten een gemeentelijk archeoloog aangetrokken of een archeologische dienst opgericht. In alle andere gevallen kunnen zij een beroep doen op de kennis bij erfgoedsteunpunten, een regionaal of provinciaal archeoloog of commerciële bedrijven. Als een rijksoverheid initiatiefnemer is, is de afspraak dat zij zich laat adviseren door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Als gevolg van deze verantwoordelijkheid initiëren gemeenten als bevoegd gezag het meeste waarderende onderzoek. Naast gemeenten hebben ook provincies via de ontgrondingsvergunning en waterschappen via de Waterwet de mogelijkheid om voorwaarden te stellen aan de uit te voeren werkzaamheden in

het belang van de archeologie. Deze impact is veel kleiner doordat voornamelijk waterschappen hier (nog) geen invulling aan hebben gegeven.

Werkwijze en eindproducten van het waarderen

De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) biedt een uniforme werkwijze voor het waarderen van archeologische vindplaatsen. Daarmee draagt de KNA in belangrijke mate bij aan zowel een zorgvuldige omgang met het archeologisch erfgoed in de ruimtelijke planvorming als de aanwijzing van rijksmonumenten. De KNA onderscheidt drie processtappen:

1. inventariseren (bureau- en inventariserend veldonderzoek);
2. waarderen (waarderend veldonderzoek);
3. selecteren van behoudenswaardige vindplaatsen door behoud in situ (ter plekke) dan wel ex-situ (opgraven en conserveren).

In de eerste processtap worden zoveel mogelijk beschikbare gegevens over de archeologische vindplaats verzameld en beoordeeld, het zogenaamde bureauonderzoek. Het inventariserend veldonderzoek is er primair op gericht om de fysieke aspecten van een vindplaats in relatie tot haar bodemkundige context te registreren. Meestal gaat het om een combinatie van booronderzoek en bescheiden gravend onderzoek.

In de tweede processtap wordt gewaardeerd op basis van drie hoofdcriteria:

1. beleving (schoonheid en herinneringswaarde);
2. fysieke kwaliteit (gaafheid en conservering);

3. inhoudelijke kwaliteit (zeldzaamheid, informatiewaarde, ensemblewaarde en representativiteit).

De waardering wordt getrappt toegepast met een score hoog, middel en laag en leidt uiteindelijk tot een uitspraak over of het bodemarchief behoudenswaardig is, of dat kan worden opgegraven. Op basis van het eerste criterium (beleving) scoren de archeologische resten zichtbaar in het landschap veel hoger dan die in de bodem verscholen zitten. De waarde van deze zichtbare relictten scoren vooral hoog op het criterium inhoudelijke kwaliteit, als unieke bron van informatie voor toekomstige geschiedschrijving. Bij het beoordelen van het derde criterium wordt gebruik gemaakt van de Nationale Onderzoeksagenda Nederlandse Archeologie (NOaA). De NOaA geeft inzicht in de stand van kennis, de lacunes en de belangrijke vragen voor toekomstig onderzoek. Aanvullend hierop zijn de provinciale en regionale onderzoeksagenda's (Oa's). De laatste stap in het proces, de selectie, is mede een beleidsafweging.

Aanvullend op de KNA-methode voor vindplaatsen ontwikkelt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed momenteel richtlijnen voor grotere gebieden. Die richtlijnen zijn gebaseerd op de richtlijnen voor vindplaatsen. De nieuwe systematiek voor gebieden maakt het mogelijk om bredere verbanden te onderzoeken.

De meest recente ontwikkeling betreft de '*Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA*'. Deze handreiking is in 2008 ontwikkeld voor de milieueffectrapportage (m.e.r.) en de maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA). Met de m.e.r. en MKBA kunnen onder meer de ecologische, hydrologische, landschappelijke en cultuurhistorische gevolgen van grotere ruimtelijke projecten in beeld worden gebracht. De Handreiking is bedoeld om informatie over archeologie, historische geografie en historische (steden) bouwkunde op een verantwoorde, volwaardige en consistente wijze op te sporen, te waarderen en (in operationele parameters) te presenteren. De waarderingssystematiek is ontleend aan de archeologie, en is tot nu toe de enige werkelijk geïntegreerde waarderingsmethode voor archeologie, historische (steden) bouwkunde en cultuurlandschap. In deze systematiek wordt voor elk erfgoed domein een drietal kwaliteiten in beeld gebracht: de beleefde kwaliteit, de fysieke kwaliteit en de inhoudelijke kwaliteit. Elk van die kwaliteiten wordt gemeten aan de hand van de waarderingscriteria 'zichtbaarheid/herkenbaarheid, herinnerbaarheid, gaafheid, conservering, zeldzaamheid, informativiteit, samenhang en representativiteit. Deze criteria zijn op hun beurt in een reeks 'operationele parameters' uitgewerkt.

Een onderzoeker determineert menselijke resten uit een opgraving. Informatie die een belangrijke bijdrage levert aan de betekenis van de vondst.

3. Gebouwd erfgoed

Definitie van het domein

Gebouwd erfgoed heeft betrekking op onroerende zaken met cultuurhistorische waarden, van individuele objecten als gebouwen, straatlantaarns, grenspalen, sluizen en stuwen tot inhoudelijk samenhangende ensembles van gebouwen zoals boerderijen, buitenplaatsen, kloosters en sanatoria. Wanneer het gaat om een 'gebouw' gaat het zowel om de cultuurhistorische waarden van het exterieur als het interieur. Het exterieur is het casco, de fundering, de gevels en het dak, eventueel bestaande uit meerdere aan elkaar grenzende bouwvolumes. Een interieur is het samenstel van een of meer ruimten, de afwerking van wanden, vloeren en plafonds en de inrichting van die ruimten. Het interieur draagt in belangrijke mate bij aan de betekenis en identiteit van het gebouw. Tot het gebouw behoren die onderdelen die onlosmakelijk verbonden zijn met het gebouw, ook wel aangeduid als 'nagelvast verankerd aan het gebouw'. In veel gevallen, bijvoorbeeld buitenplaatsen, boerderijen en molens, is er een sterke inhoudelijke samenhang met de andere erfgoeddomeinen.

Historische achtergrond van het waarderen

Al in de zeventiende eeuw werden verwoeste kerken en kastelen hersteld vanwege de ouderdom en de geschiedkundige waarde. In 1860 wordt een eerste stap gezet in de richting van gestructureerd waardestellend onderzoek van - onder meer - gebouwd erfgoed met de oprichting van de *Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels der vaderlandse kunst*. Een bredere erkenning voor gebouwen als cultureel erfgoed kwam in Nederland op gang met de aandacht die Victor de Stuers hiervoor vroeg in zijn artikel 'Holland op zijn smalst', in 1873 gepubliceerd in *De Gids*. Het publieke debat aan het einde van de negentiende eeuw over de waarde van het gebouwde erfgoed leidde onder meer tot de oprichting van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond in 1899 en Bond Heemschut in 1911, beide met het doel om de wettelijke monumentenbescherming te bevorderen. In 1903 nam de overheid het initiatief tot de instelling van de eerste *Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een Inventaris en eene Beschrijving van de Nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst*. Daartoe werden alle gebouwen en voorwerpen gerekend van vóór 1850, die belangrijk waren als kunstuiting of vanwege 'eene er aan verbonden historische herinnering'. Deze inventarisatie leidde tot een reeks 'geïllustreerde beschrijvingen van de Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst' en de 'Voorlopige lijsten' die de basis waren voor de latere wettelijke bescherming in het kader van de Monumentenwet in 1961.

Foto links:

De Euromast in Rotterdam is een landmark die verwijst naar de ingang van de Floriade uit 1960, ontworpen door Maaskant en Van Eesteren.

De publieke belangstelling voor het gebouwde erfgoed leidde begin twintigste eeuw ook tot de oprichting van diverse nieuwe erfgoedinstellingen en organisaties. Zo werd in 1923 de 'Vereniging De Hollandsche Molen' opgericht, die kennis bundelde over en aandacht besteedde aan molens, onder meer vanwege hun bijzondere betekenis voor het landschapsschoon en hun cultuurhistorische waarde. In 1932 volgde stichting 'Menno van Coehoorn', die militaire objecten en structuren inventariseerde en waardeerde, inclusief Hollandse vestingsteden. Het aantal particuliere initiatieven is sindsdien alleen maar toegenomen. Dergelijke initiatieven vormen nog steeds een belangrijke bron van informatie voor de waardestelling. Het Cultuurgoeederenverdrag in 1954 (*Het Verdrag inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict*) markeert vervolgens de internationale erkenning van de waarde van het nationale cultuurbezit.

In navolging van de inventarisatie en waardering van gebouwd erfgoed van vóór 1850, volgt in 1987 een inventarisatie van de jongere bouwkunst uit de periode 1850-1940 in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project en het Monumenten Selectie Project (MIP en MSP). In het MIP werden voor selectie in aanmerking komende objecten en structuren geïnventariseerd. Daarbij lag het accent op het veldwerk. Vanwege de grote aantallen objecten beperkte dit veldwerk zich tot het exterieur, voor zover dit vanaf de openbare weg zichtbaar was. De bevindingen van het onderzoek ter plaatse werden vervolgens aangevuld met beperkt archief- en literatuuronderzoek. De gegevens uit het MIP zijn opgenomen in een databank met object- en gebiedsbeschrijvingen. Hierna volgde het MSP, waarin het in- en exterieur van een selectief aantal objecten en structuren verder werd onderzocht. Op basis van deze informatie is een waarde toegekend met behulp van de waarderingscriteria uit de handleiding van het MSP.

Voor het decentraal georganiseerde MSP werden in de jaren negentig van de twintigste eeuw handleidingen opgesteld met daarin criteria voor de waardestelling van onder meer de jongere bouwkunst. Nieuw is daarin de aandacht voor de cultuurhistorische waarde, waarmee de historisch-geografische en sociaaleconomische context bedoeld wordt, voorheen de term 'volkskundige waarde'. Hierdoor werd het begrip erfgoed verbreed met nieuwe categorieën zoals fabrieken, mijnkolonies en waterstaatkundige werken zoals sluizen. Naast de cultuurhistorische waarde gaf de methodiek ook expliciet aandacht aan de samenhang en de situering van het object in zijn omgeving. Dit kwam tot uiting in de stedenbouwkundige, situationele en ensemblewaarde hetgeen leidde tot de waardering van ensembles van gebouwen als boerderijcomplexen, begraafplaatsen en dergelijke.

Op de inventarisatie van de jongere bouwkunst volgde in 2000 een nieuwe ronde, nu van de wederopbouwarchitectuur uit de

De restaurator herstelt de oorspronkelijke schilderijen in het Rijksmuseum in Amsterdam naar ontwerp van architect P.H. Cuypers.

periode 1940-1965. Deze inventarisatie kenmerkt zich door meer literatuuronderzoek en minder veldonderzoek. Zo zijn er dertig categoriale studies naar verschillende categorieën gebouwen verricht, en is een wederopbouwdatabank ingericht die onder meer gevuld is met informatie uit vaktijdschriften uit die periode. Op basis van deze onderzoeksresultaten is een preselectie en een waardestelling gemaakt waarvoor gebruik is gemaakt van de MSP-criteria, zij het dat deze op onderdelen zijn verijnd.

Actoren en beleidscontext van het waarderen

Gebouwd erfgoed wordt onder andere gewaardeerd om te komen tot een identificatie van dit erfgoed van nationaal, provinciaal en regionaal belang. Gemeenten hebben gezamenlijk ongeveer 40.000 gebouwen geïdentificeerd waaraan een regionaal belang is toegekend en dat heeft geleid tot de wettelijke bescherming als gemeentelijk monument. De provincie Noord Holland, Zuid Holland en Drenthe hebben dit gedaan in het kader van het provinciaal belang. Hierbij wordt het onderzoek en het waarderen, door gemeenten zonder eigen expertise, uitbesteed aan adviesbureaus en welstandsorganisaties met een architectuurhistorische en/of bouwhistorische expertise. Hoewel dit niet verplicht is, hanteren deze bedrijven over het algemeen de MSP systematiek. Het accent ligt hierbij op de externe waarde.

De Minister heeft, op voordracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ruim 56.000 gebouwen erkend als van nationaal belang door deze gebouwen te beschermen als rijksmonument. Roerende goederen, interieurs en monumentale kunst die historisch, visueel en fysiek met het beschermde gebouw verbonden zijn, vallen eveneens onder deze bescherming. Ze zijn onderdeel van in totaal 63.000 rijksmonumenten waarvan ook het archeologische en het groene erfgoed deel uitmaken. De 56.000 gebouwen beslaan niet meer dan 1% van het bebouwde oppervlak. In tegenstelling tot het archeologisch erfgoed domein ontbreekt voor gebouwd erfgoed een onderzoeksagenda.

Naast de waardering om gebouwen te (h)erkennen als erfgoed met als doel ze wettelijk te beschermen, worden gebouwen ook gewaardeerd als er sprake is van een restauratie, vernieuwing, aanpassing en/of herbestemming. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) die toeziet op de omgang met de rijks- en gemeentelijke monumenten. Het gemeentelijk en provinciaal adviesorgaan en de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen hebben hierin een adviestaak. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed ondersteunt de Minister in zijn adviestaak. In veel gevallen zal de adviseur voorafgaand aan het advies de waarde opnieuw benoemen. Zij baseert zich hierbij op haar eigen expertise, de verschijningsvorm van het gebouw en de informatie die op dat moment voor handen is. De in de wet vastgelegde, adviestermijn geeft weinig ruimte voor het expliciet maken van een actuele waardestelling, waardoor deze impliciet blijft.

De *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek* zijn opgesteld om waardestellend onderzoek in dit proces te stimuleren. Het accent ligt hierbij op de interne waarden. De opdrachtgever voor een dergelijk bouwhistorisch onderzoek loopt uiteen van een gemeente tot een eigenaar. De opdracht wordt over het algemeen verstrekt aan adviesbureaus met architectuurhistorische en/of bouwhistorische expertise. In aanvulling op dit bouwhistorisch onderzoek heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de afgelopen jaren diverse handreikingen uitgegeven onder de titel *Een toekomst voor*. Hierin worden zowel de cultuurhistorische waarde als de ruimte voor verandering of transformatie inzichtelijk gemaakt.

Naast de bovengenoemde instanties/instellingen zijn er landelijke of lokale particuliere organisaties die onderzoek verrichten en inventarisaties uitvoeren. Voorbeelden van dergelijk landelijk opererende instanties zijn erfgoedvereniging Heemschut, het Cuypersgenootschap, de Vereniging De Hollandse Molen en DOCOMOMO. Ook op lokaal niveau zijn organisaties actief zoals bijvoorbeeld het historisch genootschap Rotterdam en industriële erfgoedstichtingen als SIED (Deventer) en Stiel (Leiden). Ook de kennis van lokale historische kringen en verenigingen kan bijdragen aan waarderend onderzoek.

Werkwijze en eindproducten van het waarderen

Hoewel de sector Gebouwd Erfgoed geen (wettelijk) vastgestelde methodiek voor het inventariseren en waarderen kent, is er tussen de erfgoeddeskundigen voor het gebouwde erfgoed op hoofdlijnen wel consensus over de methodiek om te waarderen. In de meeste gevallen is het de MSP-methodiek die als basis wordt gebruikt door de verschillende instanties en personen die bij waardering van gebouwd erfgoed betrokken zijn. De inventarisatie voorafgaand aan de waardestelling wordt steeds op wisselende wijze ingevuld, afhankelijk van de vraagstelling en financiële en beleidskaders.

De waarderingscriteria in de MSP-methodiek onderscheiden drie hoofdcriteria die samen de betekenis geven van het object:

1. cultuurhistorische waarden;
2. architectuurhistorische waarden;

3. ensemblewaarden/ situationele en stedenbouwkundige waarden.

Aansluitend benoemt het MSP twee aanvullende criteria die veelal doorslaggevend zijn bij de selectie:

4. gaafheid/herkenbaarheid;
5. zeldzaamheid.

Deze waarderingscriteria worden zowel gebruikt bij het identificeren als bij het veranderen van erfgoed. Voor een waardestelling in het kader van een restauratie, aanpassing of herbestemming worden veelal de *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek* toegepast. Deze richtlijnen zijn in 2009 geactualiseerd door de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, het Atelier Rijksbouwmeester, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Rijksgebouwendienst. De Richtlijn stelt dat cultuurhistorie in de fysieke omgeving zich op drie niveaus manifesteert: in het bodemarchief (archeologie), in het cultuurlandschap en in het bouwkundig erfgoed (gebouwen en structuren). Toegelicht wordt hoe bouwhistorisch onderzoek op al deze niveaus kan worden ingezet en toegepast. Zo kan het onderzoek bijvoorbeeld ook ingezet worden voor het opstellen van bouwhistorische verwachtingskaarten, die inzichtelijk maken waar nader bouwhistorisch onderzoek bij planontwikkeling gewenst is.

De richtlijnen vragen aandacht voor het onderscheid tussen externe en interne waarden en verschillende expertises. Ze gaan

uit van verschillende vormen van onderzoek: de inventarisatie, de opname, de verkenning of 'quick scan' en de ontleding. De inventarisatie beperkt zich meestal tot een beoordeling van het object vanaf de buitenkant. Bij een opname wordt daarnaast ook de bouw- en gebruiksgeschiedenis van een object belicht. In dit geval wordt het object van binnen en buiten onderzocht. Een ontleding is de meest uitgebreide variant, waarin vaak ook lokaal (destructief) onderzoek wordt uitgevoerd.

De resultaten uit het onderzoek worden vertaald in respectievelijk hoge, positieve of indifferente waarden. Voor de vijf deelwaardestellingen is gebruik gemaakt van de waarderingscriteria uit de MSP-methodiek, namelijk:

1. algemene historische waarden;
2. ensemble en stedenbouwkundige waarden;
3. architectuurhistorische waarden;
4. bouwhistorische waarden;
5. waarden vanuit gebruikshistorie.

Aanvullend op de methodiek wordt aanbevolen om de waarden van de ruimtelijke structuur, gevels, constructies en indeling ook door middel van kleuren en symbolen weer te geven in (opmetings-) plattegronden of schetsen.

In de eerste oefening om integraal te waarderen, de *Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA*, is ook de historische (steden) bouwkunde meegenomen, naast de archeologie en de historische geografie. Meer over deze handreiking kunt u vinden in het hoofdstuk 2, pagina 17.

Hereboerderij 'Villa Flora' in Nieuw-Buinen is gebouwd in 1877 in opdracht van de glasfabrikant Johan Hendrik Thone. De architectuur geeft vorm aan de statuur van de opdrachtgever waarbij gebruik is gemaakt van bijzondere materialen zoals gietijzer.

4. Groen erfgoed

Definitie van het domein

Onder groen erfgoed wordt 'historische groenaanleg' verstaan, zoals parken, (pastorie)tuinen of begraafplaatsen. Bij groen erfgoed gaat het om duidelijk begrensde gebieden waaraan een tuinhistorisch ontwerp ten grondslag ligt ter verfraaiing of ten dienste van het gebruik. In hoofdstuk 6 zal duidelijk worden dat het cultuurlandschap gericht is op veel grotere gebieden. In veel gevallen is er een grote functioneel-ruimtelijke samenhang met gebouwd erfgoed en het cultuurlandschap, bijvoorbeeld in geval van historische buitenplaatsen, begraafplaatsen, klooster-, boerderij- en watermolencplexen.

Historische achtergrond van het waarderen

In de eerste helft van de twintigste eeuw ontstond de eerste wetenschappelijke belangstelling voor groen erfgoed, vooral op het gebied van 'oud-hollandsche tuinen en buitenplaatsen'. Hoewel de Monumentenwet van 1961 de bescherming van groen erfgoed mogelijk maakte, werden parken en tuinen over het algemeen alleen gewaardeerd en beschermd vanwege hun directe verbondenheid met een beschermd gebouw en niet vanwege de eigen tuinhistorische waarde.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw kwam er meer aandacht voor de tuinhistorische waarde van groen erfgoed. In 1978 startte de Commissie Buitenplaatsen in opdracht van de (voorloper van de) Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed met de inventarisatie van meer dan duizend buitenplaatsen met een herkenbare tuinaanleg van vóór 1850. Op basis van de resultaten van het veldwerk, archief- en literatuuronderzoek, is een tuinhistorische waarde toegekend aan de aanleg. Dit resulteerde in de aanwijzing van circa 540 historische buitenplaatsen als rijksmonument.

Aan het einde van de twintigste eeuw worden vanuit een maatschappelijke betrokkenheid verenigingen en stichtingen opgericht met als doel het inventariseren van groen erfgoed. De Nederlandse Tuinenstichting, opgericht in 1980, gaf bijvoorbeeld opdracht tot een reeks publicaties over de Nederlandse tuinarchitectuur in de periode 1850-1940. Het Tuinhistorisch Genootschap Cascade stimuleert vanaf 1987 wetenschappelijk onderzoek op gebied van de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur.

Aansluitend worden verschillende categorieën historisch groen uit de periode 1850-1940 gewaardeerd en opgenomen in het monumentenregister naar aanleiding van het Monumenten Inventarisatie – en Selectie Project (MIP/ MSP). Dit zijn bijvoor-

beeld stadsparken, begraafplaatsen, pastorie-, klooster- en villatuinen, boerenerven en botanische tuinen. Het totaal van dit 'overig' groen wordt geschat op een aantal van 750.

Groen erfgoed wordt gewaardeerd volgens dezelfde methodiek als gebouwd erfgoed. In 2008 is op basis van deze criteria voor het eerst een historische betekenis toegekend aan *de Nederlandse Villatuinen uit de periode 1900-1940*. Met het verschijnen van de *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek: voor waardestellingen groen erfgoed* en de handreiking *Een toekomst voor groen* manifesteert groen erfgoed zich steeds meer als een zelfstandig werkveld. Deze publicaties worden verderop kort besproken.

Bij de omgang met tuinhistorische waarden speelt, anders dan bij gebouwd erfgoed, de natuurcomponent een belangrijk rol. Het gaat daarbij niet om 'wilde natuur' of natuurlijke processen, maar juist om 'cultureel' natuur – natuur die met opzet op een bepaalde manier is aangelegd. Deze vorm van aanleg vraagt om regelmatig en specifiek beheer en onderhoud.

Actoren en beleidscontext van het waarderen

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap inmiddels aan circa 1300 historische tuinen en parken een tuinhistorische waarde toegekend die heeft geleid tot de aanwijzing als rijksmonument. De waarde is toegekend met behulp van de MSP-methodiek. Dit is niet het exacte aantal, omdat sommige beschermde tuinen en parken in het monumentenregister zijn aangeduid als gebouwd erfgoed. Ze maken deel uit van het totaal van 63.000 rijksmonumenten, waaronder ook het archeologische en het gebouwde erfgoed vallen. De rijksoverheid wil met deze aanwijzing het nationaal belang van dit erfgoed aangeven.

Foto links:

Norelbos begraafplaats, Epe. Genoemd naar verzetsstrijder K. Norel.

Foto rechts:

De grote waterval in Park Sonsbeek is opgebouwd uit zwerfkeien en maakt onderdeel uit van een negentiende eeuwse tuinaanleg. Met de aanleg van de tuin verdween een aantal watermolens langs de beek.

Het Dr. Jac. P. Thijssepark te Amstelveen is als heempark ontworpen door C.P. Broerse in 1940 en 1972, met hulp van J. Landwehr. Het park bestaat uit vele tuinkamers, gemaakt met oog voor de kennis en schoonheid van bestaande Nederlandse landschappen.

Momenteel zijn weinig cijfers bekend over de aantallen groen erfgoed die in opdracht van gemeenten en provincies zijn gewaardeerd en beschermd als monument. Om meer aandacht te vragen voor de tuinhistorische waarde van groen erfgoed is door de Nederlandse Tuinenstichting een lijst samengesteld van de meest waardevolle Nederlandse tuinen uit de periode 1940-1958. Deze tuinen hebben weliswaar geen formele beschermde status, maar zijn wel als waardevol aan te merken. Samen met de gemeentelijke, provinciale en rijksmonumenten kunnen zij gerekend worden tot de voorraad groen erfgoed in Nederland.

Zoals bij gebouwd erfgoed zijn gemeenten verantwoordelijk voor de uitvoering van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo), die toeziet op de omgang met het beschermde groene erfgoed. Ook hierbij is voor gemeentelijke, provinciale adviesorganen en de Minister van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen een adviestaak weggelegd. De Minister wordt hierin vertegenwoordigd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De actuele waardestelling die hierbij vaak nodig is, vraagt om een tuinhistorische expertise die niet altijd vertegenwoordigd is in het betreffende adviesorgaan.

Om een zorgvuldige omgang met groen erfgoed te stimuleren zijn in 2012 de eerdergenoemde *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek: voor waardestellingen van groen erfgoed* ontwikkeld. Bij de uitvoering van cultuurhistorisch onderzoek is van oudsher nauwe samen-

werking tussen de erfgoed domeinen gebouwd en groen. De samenwerking met het archeologische erfgoed domein is veelbelovend, vooral vanwege pollenonderzoek waarmee de historische beplanting achterhaald kan worden. De opdrachtgever voor een dergelijk onderzoek varieert, vaak betreft het een gemeente of een eigenaar. Het onderzoek en de waardestelling worden over het algemeen uitbesteed aan adviesbureaus met tuinhistorische expertise. Om gemeenten en eigenaren te ondersteunen bij de omgang met de cultuurhistorische waarde van groen erfgoed is de brochure *Een toekomst voor groen* verschenen.

Met het ontsluiten van kennis en informatie leveren (wetenschappelijk) erfgoedinstellingen en organisaties een belangrijke bijdrage aan het onderzoek. Voor tuinhistorisch onderzoek betreft het onder meer : universiteiten, hogescholen, de Nederlandse Tuinenstichting, historisch genootschap Cascade, adviesbureaus, enkele gemeenten, provincies en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Werkwijze en eindproducten van het waarderen

In de brochure *Een toekomst voor groen: handreiking voor de instandhouding van groene monumenten* heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de waarderingscriteria van de MSP- methodiek verfijnd en kenbaar gemaakt.

De zeven hoofdcriteria zijn:

1. ouderdom;
2. cultuurhistorische waarde;
3. architectuurhistorische waarde;
4. tuinhistorische waarde;
5. ensemblewaarde;
6. gaafheid;
7. zeldzaamheid.

De *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek* vermelden als waarderingscriteria:

1. algemeen historische waarde;
2. ensemblewaarde;
3. tuinhistorische waarde;
4. gebruikshistorie.

In de *Handreiking cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA*, ontwikkeld in 2008, zijn tuinhistorische waarden niet apart benoemd, maar kunnen daar wel in worden meegenomen. Deze waarderingsystematiek is ontleend aan de archeologie, en is daarmee tot nu toe de enige werkelijk geïntegreerde waarderingsmethode voor archeologie, historische (steden)bouwkunde en cultuurlandschap. Zie voor meer informatie hoofdstuk 2, pagina 17.

Een betonnen tunnel op het landgoed Heidestein in Zeist, aangelegd tussen 1907 en 1926 in opdracht van jonkheer De Wetstein Pfister, die in deze periode eigenaar was van het landgoed. De rondboogvormige toegang is gedecoreerd met imitatie steenprofiel.

Het voortzetten van het historisch gebruik van een druivenkas vergroot de belevingswaarde van dit erfgoed.

5. Stedenbouwkundig erfgoed

Definitie van het domein

Onder stedenbouwkundig erfgoed vallen bebouwde gebieden met een bijzonder historisch karakter. Daarbij kan het gaan om een bijzondere nederzettingsstructuur, een bijzondere stedenbouwkundige opzet in relatie tot de geomorfologische ondergrond, of om een bijzonder ontwerp (van een bekende ontwerper). Tot het stedenbouwkundig erfgoed behoren ook open ruimten, wegen, lanen en grachten. Bij dit erfgoed gaat het niet alleen om historische steden en oude dorpskernen, maar ook bijvoorbeeld om mijnkoloniën in Zuid-Limburg, villaparken, tuinsteden en naoorlogse uitbreidingswijken. Het stedenbouwkundige erfgoed is inhoudelijk sterk verbonden met gebouwd erfgoed, groen erfgoed en het cultuurlandschap.

Historische achtergrond van het waarderen

Hoewel de wetenschappelijke interesse voor het stedenbouwkundig erfgoed in Nederland al rond 1900 ontstond, kreeg de

‘stedenbouwkundige en landschappelijke situering van monumenten’ pas na de Tweede Wereldoorlog bredere maatschappelijke aandacht. Dat was vooral het gevolg van de grootschalige sloop in de wederopbouwjaren en de decennia daarna van oude stadscentra en wijken ten behoeve van nieuwbouw en stedelijke modernisering.

Met de inwerkingtreding van de Monumentenwet in 1961 werd het mogelijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen op basis van schoonheid en karakter van het geheel. Daartoe werd een systematiek ontwikkeld voor het inventariseren en waarderen van historische ruimtelijke structuren van vóór 1850, met een nadruk op het (historische) beeld en de beleving van het gebied. De waarderingscriteria hiervoor waren: schoonheid, onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang en/of wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde. Voor de gezichten tot 1850 werden daarnaast in de praktijk ook de structurele en

Foto links:

De binnenstad van Franeker is vanwege de stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarden aangewezen als beschermd gezicht.

De Markt als één van de belangrijke openbare ruimten in de binnenstad van Maastricht. Deze dubbelstad aan de Maas is vanwege de bijzondere cultuurhistorische waarde aangewezen als beschermd stadsgezicht.

visuele samenhang (gaafheid) en de herkenbaarheid van het ontwikkelingsproces en het functionele karakter als criteria gehanteerd. Vanaf de jaren tachtig vond een herinventarisatie van stads- en dorpsgezichten plaats, waarbij niet alleen naar het behoud van historische gezichten werd gekeken, maar ook naar het verantwoord inpassen van nieuwe functionele ontwikkelingen.

Het al eerder genoemde Monumenten Inventarisatie Project en het Monumenten Selectie Project (MIP en MSP) had naast gebouwd erfgoed ook betrekking op het stedenbouwkundig erfgoed uit de periode 1850-1940. Daarbij werd de bestaande waarderingssystematiek voor gebouwd erfgoed verder uitgewerkt en werden ook de historisch-geografische en sociaaleconomische context als criteria opgenomen. Dit betekende een verbreding van de inhoudelijke oriëntatie, zodat ook tuinvijken, villaparken, industriegebieden en ontwikkelingen langs infrastructuur tot het stedenbouwkundige erfgoed gerekend konden worden. Binnen het MIP en MSP werd voor het eerst een gedetailleerd inventarisatie- en waarderingsstelsel vastgesteld, dat nog altijd breed wordt toegepast.

Nagele is aangelegd na de drooglegging van de Noordoostpolder en vernoemd naar het voormalige eiland de Nagel in de Zuiderzee. Nagele staat model voor naoorlogse modernistische idealen.

Sinds de jaren negentig richtte het inventariseren en waarden zich steeds meer op vragen over de omgang met stedenbouwkundig erfgoed bij transformatieopgaven. Structuur, historische karakteristiek en ontwikkelingsgeschiedenis werden daardoor belangrijker dan het behoud van een gebied.

Actoren en beleidscontext van het waarden

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft ruim vierhonderd stads- en dorpsgezichten van voor 1940 gewaardeerd om ze aan te wijzen als beschermd gezicht. Het vernieuwende aan deze vorm van bescherming was de koppeling van de beschermde status aan ontwikkelingsmogelijkheden via een beschermend bestemmingsplan.

Sinds 2009 vindt er geen waardestellend onderzoek meer plaats in het kader van bescherming van het stedenbouwkundig erfgoed. In plaats daarvan richt het waarden zich steeds meer op de opgave bij stedelijke herstructureringsopgaven, onderzoek, kennisopbouw, kennisdeling en draagvlakverbreding. Zo is in 2011 onderzoek en waardstelling verricht naar gebieden uit de Wederopbouwperiode. Dat heeft in de *Visie erfgoed en ruimte* geleid tot de aanduiding van dertig nieuwe gebieden van nationaal belang. De cultuurhistorische waarde van deze gebieden zijn de komende jaren een van de vijf speerpunten van het rijk.

De oude stad als onderdeel van het beschermde gezicht in Culemborg met de Markt als belangrijke stedelijke ruimte.

Momenteel wordt bekeken hoe stedenbouwkundige waarden in deze ontwikkelingsopgaven geborgd kunnen worden en welke partijen daarin een rol spelen.

In Nederland zijn verschillende partijen betrokken bij de waardering van stedenbouwkundig erfgoed. Voor de inventarisatie en waardering van stedenbouwkundig erfgoed zijn vooral de erfgoeddeskundigen bij de betreffende overheidslagen verantwoordelijk, vaak ondersteund door commerciële adviesbureaus met stedenbouwkundige expertise.

Werkwijze en eindproducten van het waarderen

Momenteel bestaat er in hoofdlijnen consensus over de manier waarop stedenbouwkundig erfgoed gewaardeerd kan worden. De waarderingscriteria uit het MSP ontwikkeld voor de jongere stedenbouw uit de periode 1850-1940 worden nog altijd toegepast:

- cultuurhistorische waarden;
- historisch-ruimtelijke of stedenbouwkundige waarden;
- situationele waarden;
- gaafheid/herkenbaarheid;
- zeldzaamheid.

Concrete transformatieopgaven vragen soms om aanvulling of nadere specificatie van de waarderingscriteria. Anders dan bij andere erfgoedsectoren, staat bij stedenbouwkundig erfgoed de vraag naar herbestemming en herontwikkeling van beschermde stads- en dorpsgezichten al sinds begin jaren negentig hoog op de agenda. Daarvoor waren ook aangepaste inventarisatie- en

waarderingsmethoden nodig, die bijvoorbeeld gebruikt konden worden bij planontwikkeling en beleidsbeïnvloeding. Het eerste initiatief op dat vlak waren de zogeheten Cultuurhistorische Verkenningen uit 1992. In vervolg daarop hebben verschillende (commerciële) bureaus specifieke methoden ontwikkeld voor het waarderen en/of selecteren van stedenbouwkundige waarden, meestal met het oog op herstructurering of transformatie van oude probleemwijken.

Binnen het projectteam Wederopbouw (RCE) is kennis vergaard over objecten en structuren uit de periode 1940-1965 met als resultaat *De typologie van de vroeg- naoorlogse woonwijken*. Het rapport *De naoorlogse wijk in historisch perspectief* geeft een methode om de historische factor van naoorlogse wijken te typeren en te waarderen. Aansluitend op de MSP-criteria is een aanzet gemaakt tot een sneltoets waarmee in korte tijd een eerste waardering opgesteld kan worden, inclusief een advies voor nader cultuurhistorisch onderzoek. Stedenbouwkundig erfgoed is ook meegenomen in het eerste initiatief om te komen tot een integrale methodiek om te waarderen in de *Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA* uit 2008. Meer over deze methode is te vinden in Hoofdstuk 2, pagina 17.

6. Cultuurlandschap

Definitie van het domein

Cultuurlandschap wordt vaak omschreven als 'het door menselijk denken en handelen bepaalde en gevormde deel van de Nederlandse ruimte'. Het omvat het landelijke én het stedelijke gebied, het boven- én ondergrondse cultuurlandschap en het terrestrische én maritieme deel van het Nederlandse grondgebied. 'Cultuurlandschap' is daarmee zowel een zelfstandig erfgoeddomein, als het ruimtelijke kader voor archeologie en onroerend erfgoed. Terwijl de laatstgenoemde erfgoed domeinen zich vooral richten op de waardering van individuele objecten en structuren, gaat de aandacht bij het cultuurlandschap vooral uit naar de onderlinge ruimtelijke samenhang en de samenhang met het onderliggende landschap. Het cultuurlandschap kan bovendien op uiteenlopende schaalniveaus worden bestudeerd en gewaardeerd, van individuele landschapselementen (als paden en houtwallen), patronen en structuren (zoals verkavelingspatronen en wegenstructuur) tot regionale landschapstypen (zoals het 'Oost-Nederlandse zandlandschap').

Historische achtergrond van het waarderen

De waardering ten behoeve van het (h)erkennen van het historische cultuurlandschap in Nederland begon vroeg in de twintigste eeuw. Een eerste concreet initiatief was de oprichting van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in 1905. De nadruk lag aanvankelijk op het behoud van de natuurlijke kwaliteiten van het landschap en niet op de historische aspecten. Pas met de grote hausse aan ruilverkavelingen in de jaren vijftig en zestig ontstond bredere aandacht voor de cultuurhistorische waarde van het agrarische cultuurlandschap. In 1979 leidde dat tot de publicatie van de eerste landsdekkende *Cultuurwaardenkaart van agrarische landschappen met bijzondere betekenis*.

In de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw werd in openvolgende studies een denklijn uitgewerkt voor een uniforme inventarisatie, karakterisering en waardering van cultuurlandschap. Deze ging uit van landschapsvormende processen en waarderingscriteria als zeldzaamheid, gaafheid, kenmerkendheid en samenhang. In de publicatie *Ontgonnen Verleden* uit 2001 werd deze methode in zijn meest uitgebreide vorm beschreven en landsdekkend toegepast. In 2010 is in vervolg hierop een twaalfdelige regiobeschrijving van Nederland uitgebracht.

In de jaren negentig werd ook een tweede (minder breed toegepaste) waarderingslijn uitgewerkt, die was gebaseerd op de criteria uit het Monumenten Selectie Project (MSP) voor stedenbouwkundig erfgoed. Deels ging het daarbij om dezelfde criteria als in het genoemde *Ontgonnen Verleden*. Het belangrijkste verschil was dat in de MSP-aanpak meer aandacht was voor de huidige kwaliteiten, terwijl in *Ontgonnen Verleden* meer aandacht was voor de landschapsgenese. Ondanks de verschillende methoden,

bleken de uitkomsten van beide waarderingsmethoden vaak redelijk goed overeen te komen. Beide systemen worden in de praktijk nog steeds gebruikt.

Actoren en beleidscontext van het waarderen

Anders dan in veel andere Europese landen zijn in Nederland de bescherming van het cultuurlandschap en dat van natuur beleidsmatig gescheiden. Er zijn geen landschappen of landschapselementen gewaardeerd ten behoeve van een aanwijzing als 'beschermd rijksmonument'. Vanaf de jaren negentig van de twintigste eeuw zijn de provincies via de ruimtelijke ordening verantwoordelijk voor het inzichtelijk maken van de cultuurhistorische waarden ten behoeve van de bescherming van het cultuurlandschap. Alle provincies hebben daartoe zogenaamde cultuurwaardenkaarten gemaakt, gebaseerd op gegevens uit de archeologie, historische geografie en de historische (steden) bouwkunde. De kaarten zijn over het algemeen los van elkaar tot stand gekomen en verschillen niet alleen in details, maar vaak ook in de methodiek.

Sinds 2012 zijn gemeenten verplicht om in hun ruimtelijk beleid rekening te houden met cultuurhistorische waarden. Daarvoor is een eigen cultuurhistorische inventarisatie en waardering nodig. Als een initiatiefnemer een planvoorstel indient dat gevolgen heeft voor cultuurhistorische waarden, wordt eerst de waarde van de landschapselementen bepaald. Op basis daarvan wordt een besluit genomen.

Van rijkswege zijn geen landschappen of landschapselementen gewaardeerd om te worden aangewezen als 'beschermd rijksmonument'. Wel worden deze soms 'mee beschermd' als stedenbouwkundige structuur of als archeologisch monument. In 2006 is door het rijk een waarde toegekend aan twintig Nationale Landschappen, die als categorie inmiddels weer geschrapt zijn uit het rijksbeleid. Het instrument 'beschermd landschapsgezicht' (uit de Natuurbeschermingswet van 1988) is nooit toegepast. Daardoor is er geen waardestellend onderzoek verricht om te komen tot een bescherming als rijksmonument.

In 2005 heeft Nederland het verdrag van Florence ondertekend (Europese Landschapsconventie). Dit verdrag vraagt van de lidstaten een actieve rol op het gebied van het inventariseren, karakteriseren en waarderen van landschappen. In tegenstelling tot het Verdrag van Malta – voor de archeologie – is het Verdrag van Florence minder ingrijpend geïmplementeerd.

Tot omstreeks 2005 waren vooral (universitaire) onderzoeksinstellingen, de (voorloper van de) Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en provincies betrokken bij de ontwikkeling van waarderingsmethoden voor en de inventarisatie en waardering van cultuurlandschappen en landschapselementen. Na die tijd heeft het werkveld zich verbreed, zowel wat betreft de actoren als de inhoud. Zo kreeg het cultuurlandschap als drager van streekidentiteit steeds meer aandacht en wordt steeds vaker de

Foto links:

Strekdam van een kunstmatig eilandje in de Grevelingen.

verbinding gelegd met thema's als landschapsbeleving, burgerparticipatie, natuurwaarden en recreatieve gebiedsontwikkeling. Tegenwoordig zijn er meer actoren betrokken bij de zorg voor het cultuurlandschap, zoals (commerciële) adviesbureaus, erfgoedorganisaties, terreinbeheerders en –eigenaren en gemeenten.

Werkwijze en eindproducten van het waarderen

Voor de inventarisatie en waardering van cultuurlandschap zijn de afgelopen decennia verschillende methoden ontwikkeld waarin over het algemeen als belangrijkste criteria worden gehanteerd:

- zeldzaamheid;
- gaafheid;
- kenmerkendheid;
- ouderdom;
- diversiteit;
- samenhang.

Ondanks de overeenkomsten kan niet gesproken worden van één algemeen geaccepteerde en nagevolgde methode. In de eerste plaats komt dat doordat de schaalverschillen tussen individuele landschapselementen enerzijds en hele landschappen anderzijds zo groot zijn, dat deze bijna niet binnen één

methode gewaardeerd kunnen worden. Daarnaast is er – anders dan bij archeologie en gebouw erfgoed – voor cultuurlandschap geen noodzaak voor de ontwikkeling van een standaardinventarisatie- en waarderingsmethode. Dit is het gevolg van het ontbreken van een eenduidige vraagstelling, die inherent is aan wettelijke bescherming.

De afgelopen tien jaar is het aantal invalshoeken voor de waardering van het cultuurlandschap sterk verbreed. Naast de provinciale waardenkaarten laten ook bijvoorbeeld gemeenten en terreinbeheerders steeds vaker inventarisaties en waarderingsopstellingen voor deelgebieden, meestal als onderdeel van een cultuurhistorische atlas, beeldkwaliteitsplan of cultuurhistorisch beleid- of ontwerpadvies.

Daarnaast zijn er door verschillende (maatschappelijke) partijen initiatieven ontplooid voor het waarderen (en selecteren) van nationale 'toplandschappen', zoals Mooi Land (Stichting Natuur en Milieu), de Canon van het Landschap (Landschapstriënnale Apeldoorn), De Landschapscollectie (verschillende organisaties voor terreinbeheer), Nederland van de Kaart (Vereniging voor het Nederlandse Cultuurlandschap) en Land in Zicht (methode voor waardering door burgers door Landschapsbeheer Nederland). Over het algemeen hebben deze – vaak eenmalige

Wandelaars door de Aetsveldsche Polder zien, voelen en beleven het cultuurlandschap.

Egmond aan Zee maakt onderdeel uit van het Noordhollands Duinreservaat met hoge ruige duinen van zo'n dertig meter hoogte.

projecten – een specifieke focus op bijvoorbeeld relatief gave historische landschappen of op 'ongerepte' natuurgebieden. Naast deze verschillende vormen van waarderingsystematiek, gericht op het selecteren van 'toppers', zijn er het afgelopen decennium ook nieuwe methoden voor het karakteriseren en waarderen van landschappen ontwikkeld. Een exponent daarvan is de 'landschapsbiografie', waarvoor de historische context en het historische verhaal achter afzonderlijke relictten de basis vormen. Behalve gangbaar historisch-landschappelijk onderzoek is hier in ook plaats voor bijvoorbeeld historische ecologie en naamkunde en voor participatie van burgers en (amateur) historici.

Een tweede belangrijke exponent is de *Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA*, die in 2008 is ontwikkeld voor de (vaak verplichte) milieueffectrapportage (m.e.r.) en de maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA). De Handreiking is bedoeld om informatie over archeologie, historische geografie en historische (steden) bouwkunde op verantwoorde, volwaardige en consistente wijze op te sporen, te waarderen en te presenteren. Meer hierover kunt u lezen in hoofdstuk 2, pagina 17.

In de *Visie erfgoed en ruimte* uit 2011 ten slotte spelen de ruimtelijke en bouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1940-1965 een belangrijke rol. In dit kader zijn acht agrarische cultuurlandschappen gewaardeerd en geselecteerd als behoudenswaardig voorbeeld. De waardering en selectie vonden plaats met de MSP-systematiek, onder meer op basis van architectonische,

stedenbouwkundige en cultuurhistorische uitgangspunten. De meeste methoden voor het inventariseren, karakteriseren en waarderen van cultuurlandschappen hebben betrekking op het hogere schaalniveau van samenhangende (deel)landschappen, en veel minder op dat van landschapselementen en –structuren. De afgelopen jaren neemt de aandacht voor dit lagere schaalniveau toe. Zo heeft Landschapsbeheer Nederland het Meetnet Agrarisch Cultuurlandschap opgezet, om een vollediger overzicht te krijgen van bestaande landschapselementen.

7. Roerend erfgoed

Definitie van het domein

Onder roerend erfgoed werden van oudsher (museale) kunst en kunstnijverheid verstaan. Tegenwoordig worden steeds vaker ook buitenmuseale objecten als roerend erfgoed beschouwd, zoals academisch, religieus en industrieel erfgoed, en bedrijfscollecties en delen van bibliotheek- en archiefcollecties met museale waarde. Een deel van het roerend erfgoed is van oorsprong nauw verbonden met zijn omgeving: een gebouw een park of de openbare ruimte. Steeds vaker wordt dit type roerend erfgoed daarom in samenhang met zijn historische omgeving beschouwd en gewaardeerd.

Historische achtergrond van het waarderen

Hoewel particulieren al eeuwenlang kunstcollecties aanlegden en er begin negentiende eeuw diverse rijksmusea en regionale oudheidkamers werden opgericht, ontstond pas in de tweede helft van de negentiende eeuw bredere maatschappelijke aandacht voor het roerende erfgoed. Daarbij kwam ook het besef dat de overheid een rol zou moeten spelen in de bescherming van kunstwerken met een 'nationaal kunstzinnig belang'. Samen met de constatering dat de Nederlandse museumcollecties versnipperd waren, leidde dit in de eerste helft van de twintigste eeuw tot verschillende overheidsmaatregelen, waaronder de instelling van de Rijkscommissie voor de Musea en de inspecteur voor Roerende Monumenten. De waardebeoordeling bij de uitvoering van hun taken was impliciet, aangezien een expliciet waarderingskader ontbrak.

Dit veranderde met de inwerkingtreding van de Wet tot Behoud van Cultuurbezit (WBC) in 1984. De WBC was bedoeld om ongewenste verkoop van roerende zaken van nationale betekenis in particulier bezit aan het buitenland tegen te gaan. Om te bepalen voor welke zaken de wet gold werden waarderingscriteria geformuleerd, die in 1990 de basis vormden voor het waarderingskader van het Deltaplan voor Cultuurbehoud. Het Deltaplan was bedoeld als een grootscheepse reddingsoperatie voor het roerende erfgoed en richtte zich - anders dan de WBC - dus niet alleen op erfgoed in particulier bezit. Om te bepalen welk erfgoed voor Deltaplansubsidie in aanmerking kwam, werd een waarderingskader opgesteld. Dit was het eerste algemeen toepasbare waarderingskader voor het Nederlandse roerende erfgoed.

In de jaren erop werd gestart met het Museum Inventarisatie Project (MUSIP), waarbij een groot aantal musea zijn collectie in beeld bracht en op deelcollectieniveau waardeerde. De waarderingsystematiek van het MUSIP bouwde voort op dat van het Deltaplan.

Om op een gedegen manier ook objecten te kunnen afstoten, werd begin 2000 de *Leidraad voor het Afstoten van Museale Objecten* (LAMO) opgesteld. Deze leidraad schreef onder meer voor dat aan afstoting een gedegen waardering- en selectieprocedure vooraf moest gaan, dat afstoting om financiële redenen nooit te billijken was, en dat af te stoten voorwerpen eerst aan collega-musea aangeboden moesten worden.

Binnen de zorg voor het roerende erfgoed lag de nadruk lange tijd op individuele objecten, maar in de tweede helft van de twintigste eeuw kwam er ook steeds meer aandacht voor de historische context waarin objecten hadden gefunctioneerd. Er kwam meer erkenning voor de ensemblewaarde van een gebouw met de bijbehorende oorspronkelijke inrichting. Een mijlpaal was het Jaar van het Nederlandse Interieur, in 2001, dat in de jaren daarna onder meer resulteerde in verschillende inventariserende overzichtswerken en in de publicatie *Hulpmiddel bij de waardering van historische interieurs*, uit 2010.

Actoren en beleidscontext van het waarderen

Het totaal van de in Nederland aanwezige collecties dat openbaar toegankelijk is en van maatschappelijk belang wordt geacht, wordt de 'Collectie Nederland' genoemd. Een bijzonder deel van de 'Collectie Nederland' is de rijkscollectie. Deze bevat een groot aantal voorwerpen, variërend van schilderijen, beeldhouwwerken en installaties tot meubels, sieraden en affiches. Roerend erfgoed van nationaal belang dat in privaat bezit is, valt onder de Wet tot Behoud van Cultuurbezit (WBC).

Een oude trein op het perron van het station van Hoedekenskerke. Het station is gelegen aan het spoorbaantraject van de spoorwegremise in Goes naar Oudelande.

Foto links:
Schilderijen opgeslagen in het depot van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Rijswijk.

Het grootste deel van het roerend erfgoed wordt beheerd door musea. Andere belangrijke collectiebeheerders zijn gemeenten, kerkparochies en –gemeenten, universiteiten en bedrijven. Waardering van roerend erfgoed vindt zowel plaats door erfgoeddeskundigen als door eigenaren en beheerders van roerend erfgoed. Het expliciet toekennen van culturele waarde wordt steeds meer gezien als een belangrijk aspect van de zorgvuldige omgang met het roerend erfgoed. De meeste musea beschikken over een collectieplan dat inzicht geeft in de samenstelling van de collectie en het collectiebeleid. Daarin komt doorgaans ook de waardering van de collectie aan bod. Die waardering speelt een rol bij de verdeling van budgetten, subsidieaanvragen, aankopen, tentoonstellingen en het evacuatieplan. Over het algemeen hebben conservatoren en collectiebeheerders voldoende (kunst)historische expertise om zelf te kunnen waarderen.

De waardering door deskundigen geschiedt meestal op basis van de vraag of het Rijk, of een andere overheid, bereid is (financiële) verantwoordelijkheid te dragen voor het beheer van bepaalde objecten of collecties. Soms wordt daarbij gewerkt met vastgestelde criteria of waarderingskaders. Om te bepalen of een voorwerp of collectie tot de Wet tot Behoud van Cultuurbezit behoort, wordt ook gewerkt met vaste (waarderings)criteria.

Werkwijze en eindproducten van het waarderen

Waardering en het daarvoor benodigde onderzoek worden vaak door de collectiebeheerders zelf uitgevoerd. Er bestaat op dit gebied geen wettelijk voorgeschreven methode. Het waarderen vindt bovendien vaak impliciet plaats: erkenning blijkt uit het feit dat een object wordt aangekocht, gerestaureerd of opgenomen in een tentoonstelling.

In 2013 verscheen een nieuwe, algemene en breed toepasbare methode voor de waardering van museale objecten en collecties, *Op de Museale Weegschaal*. Met behulp van deze methodiek kunnen goed onderbouwde keuzes in het collectiemanagement worden

gemaakt en verantwoord. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft hiermee een nieuwe systematiek ontwikkeld – in zes stappen – voor de waardering van museale objecten en (deel)collecties. Het is een aanpak die ruimte geeft voor actualisering van de waardestelling en die altijd uitgaat van een aanleiding. Er zijn verschillende perspectieven mogelijk van waaruit een collectie beoordeeld wordt. De methodiek biedt inzicht in (nieuwe) waarderingscriteria en beschrijft hoe waardescores onderbouwd moeten worden met argumenten.

Kenmerken:

- toestand;
- ensemble;
- herkomst;
- zeldzaamheid en representatie.

Cultuurhistorische waarden:

- historisch;
- artistiek;
- informatief.

Sociaal-maatschappelijke waarden:

- maatschappelijk;
- beleving.

Gebruikswaarden:

- museaal;
- economisch.

Oudere vormen van waardering zijn de Deltaplan- en MUSIP-systematiek, waarin museale collecties op deelcollectieniveau geïnventariseerd en gewaardeerd zijn. Deze systematiek gaat uit van een hiërarchie tussen vier categorieën objecten, waarbij categorie A wordt beschouwd als de top, B als de subtop, C als de ondersteunende (depot-)collectie en D als waardeloos binnen de context van de collectie. Aan de categorieën zijn verschillende waarden gekoppeld, zoals ijkwaarde, presentatiewaarde en

Allegorie op de liefdadigheid afgebeeld op een schoorsteenstuk in het Historisch Museum Rotterdam.

Eén van de veertien historische interieurs in Kasteel Duivenvoorde uit de 17de-19de eeuw opengesteld voor het publiek.

Het provinciehuis in Arnhem is een waardevol Gesamtkunstwerk ontworpen als onderdeel van het naoorlogse bestuurlijk centrum. Het is de verbindende schakel tussen de bebouwing aan de oost- en westzijde van het plein.

Beeldend kunstenaar werkt aan een sculptuur in het atelier van Guido Geelen. Het kunstwerk is geplaatst in de hal van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort en is onthuld ten tijde van de opening in mei 2009.

symboolwaarde. Collectiebeheerders zijn vrij in het bepalen of en zo ja welke waarderingsmethodiek zij hanteren en hoe ze deze toepassen.

Omdat de Deltaplan- en MUSIP-systematiek niet voor alle typen roerend erfgoed toepasbaar bleken, zijn in de jaren negentig verschillende methodieken voor specifieke soorten roerend erfgoed ontwikkeld. Voorbeelden daarvan zijn de waarderingscriteria voor natuurhistorische collecties, railgebonden erfgoed, fotocollecties, en medisch-academisch erfgoed.

Een aantal waarderingskaders van meer recente datum, zoals het *Hulpmiddel voor de culturele waardering van historische interieurs* (2010) en de *Handreiking roerend religieus erfgoed* (2011), is geïnspireerd op de Australische waarderingsmethodiek Significance 2.0. Daarin worden primaire criteria onderscheiden (zoals historische, artistieke, sociale en onderzoekswaarden) en vergelijkende criteria (zoals toestand, ensemble, herkomst, zeldzaamheid, belevingswaarde en bruikbaarheid).

In het *Hulpmiddel voor de culturele waardering van historische interieurs* (2010) is het resultaat van het waarderingsproces een 'Beschrijving van Betekenis'. Dit is een beredeneerde en bondige tekst met een samenvatting van de waarden, de betekenis en het belang van het interieur.

In de *Handreiking roerend religieus erfgoed* (2011), waaraan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft meegewerkt, is een waarderingskader voor roerend religieus erfgoed opgenomen, waarin voor het eerst plaats is voor waardering door niet-deskundigen. Bij religieus erfgoed is de eigenaar immers meestal zelf geen inhoudelijk deskundige, maar wel degene die het beste kan inschatten wat het actuele belang van een voorwerp voor de eigen kerk- of kloostergemeenschap is. Dit is een aspect dat in belangrijke mate meeweegt bij de waardering van religieus erfgoed.

In het verleden speelde de (voorloper van de) Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een belangrijke rol bij het uitvoeren van waarderungen voor het rijk en voor collectiebeheerders. De laatste jaren richt de Rijksdienst zich meer op de ontwikkeling van methoden en technieken waarmee collectiebeheerders zelf roerend erfgoed kunnen waarderen, zoals het waardestellend kader voor mobiel erfgoed (2006), het *Hulpmiddel voor de waardering van historische interieurs* (2010) en *Op de museale weegschaal* (2012)

8. Integratie van de erfgoed-domeinen en maatschappelijke verbreding van het begrip waarde

In dit hoofdstuk kijken we terug op de manier waarop de waardestelling in de verschillende erfgoeddomeinen op dit moment is vormgegeven en maatschappelijk is ingebed. Vervolgens gaan we in vogelvlucht in op recente maatschappelijke ontwikkelingen, die invloed kunnen hebben op de manier waarop de waarde van erfgoed wordt gedefinieerd én geduid. In het laatste deel van dit hoofdstuk schetsen we daarom een toekomstagenda voor het debat over de waardestelling in de erfgoedzorg, waarmee we actuele en urgente kwesties aan de orde willen stellen.

Waardestelling in de erfgoedzorg

In de voorgaande hoofdstukken is een overzicht gegeven van de manier waarop de professionele erfgoedzorg de wetenschappelijke en cultuurhistorische waarde van erfgoed duidt. Om de waarde van archeologisch erfgoed, gebouwd erfgoed, groen erfgoed, stedenbouwkundig erfgoed, het cultuurlandschap en het roerende erfgoed te benoemen worden series van criteria gebruikt die veel overeenkomsten, maar ook enkele verschillen laten zien (tabel 3).

Een perspectief op een gemeenschappelijke, erfgoedbrede waarderingssystematiek is er (nog) niet. De oorzaak hiervan is hoogstwaarschijnlijk niet dat de verschillende soorten erfgoed moeilijk met elkaar te vergelijken zijn, maar is vermoedelijk een (onbedoeld) effect van versnippering in organisatie, wetgeving en beleidsvorming. Uit het gepresenteerde overzicht blijkt daarnaast dat de professionele erfgoedzorg de waardering van erfgoed vrijwel uitsluitend definieert in wetenschappelijk - inhoudelijke termen. In de waardering wordt uitdrukking gegeven aan de betekenis die het erfgoed heeft voor de geschiedschrijving door professionele archeologen, kunst- en architectuurhistorici, historisch-geografen en historici. Ook gaat de aandacht vaak uit naar de staat of conditie van het object. In de meeste waarderingssystematieken komen daarom niet alleen (cultuur)historische waarden maar ook gaafheid, conservering en samenhang (of equivalenten hiervan) aan bod. Het perspectief van eigenaren, gebruikers, belanghebbenden en belangstellenden wordt niet of slechts zijdelings meegewogen. Andersoortige waarden, zoals gebruikswaarde, marktwaaarde, belevingswaarde of levensbeschouwelijke waarden, komen niet aan bod. Van een andere orde zijn waarden als schoonheid, belevingswaarde, zeldzaamheid, sociaal-maatschappelijke waarde of bruikbaar-

heid. Ze spelen slechts in enkele domeinen van de erfgoedzorg een rol.

De huidige aandacht voor deze andersoortige waarden komt voort uit verschillende – vaak samenhangende – politiek-bestuurlijke en maatschappelijke trends. Het gaat daarbij onder meer om bestuurlijke decentralisatie, de verankering van de zorg voor het onroerende erfgoed in de ruimtelijke ordening, krimpde financiële middelen, de uitbouw van een op ‘beleving’ georiënteerde, postmoderne economie, de ontwikkeling van nieuwe media en een grotere assertiviteit van burger en maatschappij. Voor een goede positionering van de erfgoedzorg in deze complexe en veeleisende omgeving is het belangrijk dat erfgoedprofessionals één taal spreken, ruimte geven aan andersoortige waarden en andere partijen betrekken bij het waarderen. Deze ontwikkelingen vragen om (1) meer integratie van de erfgoeddomeinen, (2) een bredere benadering van het begrip waarde en (3) meer participatie van betrokken partijen bij het waarderingproces.

In deze afsluitende beschouwing worden de genoemde economische en sociaal-maatschappelijke trends niet verder uitgewerkt. Wel geven we een aanzet voor een agenda om te komen tot een vernieuwde vormgeving van de waardering van erfgoed. De agenda bevat thema's die aan bod kunnen komen in een breed professioneel en maatschappelijk debat over de vraag wat van waarde is.

Wijziging van het perspectief

De vakliteratuur beschrijft de veranderingen in de manier waarop de Nederlandse samenleving in de afgelopen decennia met cultureel erfgoed is omgegaan. In deze publicatie beperken we ons tot enkele kernnoties daaruit. Dit doet uiteraard geen recht aan alle nuances in de historische ontwikkeling van de erfgoedzorg in Nederland sinds de negentiende eeuw. Door echter een ‘gevestigde’ en een ‘nieuwe’ benadering in de erfgoedzorg tegenover elkaar te zetten, wordt duidelijk waarom een nieuwe positionering en vorm van de waardering van het cultureel erfgoed urgent en belangrijk is. Het contrast is niet bedoeld om afstand te nemen van de traditionele erfgoedzorg; zij was zeer succesvol en is tot op de dag van vandaag in verschillende situaties de juiste strategie. Ook kan de kennis en ervaring over het waarderen van erfgoed verder ontwikkeld worden om meer en beter aan te sluiten bij de nieuwe maatschappelijke context.

Het grootste deel van de erfgoedzorg in de negentiende en twintigste eeuw werd gedomineerd door een perspectief of retorische strategie, waarin 'verval', 'bedreiging', 'bescherming',

Foto links:

Het eenklaviersorgel uit 1811 in de Nederlands Hervormde kerk in Midlum is gemaakt door L. van Dam. Het orgel is, samen met de klokkestoel met gelui van twee klokken, het torenuurwerk, het kerkgebouw en een aantal zerken op het kerkhof beschermd als rijksmonument vanwege de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Archeologisch onderzoek op het beschermde terrein in Borgharen. Onder de grond bevinden zich restanten van een Romeins villacomplex, sporen van Romeinse ambachtelijke activiteiten, een vroeg-middeleeuws inhumatie- grafveld en bewoningssporen uit de IJzertijd.

'afzondering' en 'collectievorming' centraal stonden. Het culturele erfgoed werd, zo stelde een culturele elite, voortdurend bedreigd door ingrijpende maatschappelijke, economische en ruimtelijk ontwikkelingen. Het erfgoed diende daarom 'gered' te worden. Kostbare en belangrijke voorwerpen moesten worden opgenomen in musea en collecties en historische gebouwen, archeologische terreinen en historische landschappen dienden door bescherming afgezonderd te worden van ruimtelijke ontwikkeling. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw maakte de overheid zich deze opgave eigen door de inrichting van musea, de uitvaardiging van wetten en regels en door de verlening van subsidies. Cruciaal in deze benadering was de vraag wat wel of niet gered en beschermd diende te worden en wat wel en niet de (financiële) aandacht van de overheid verdiende. Voor de beantwoording van deze vragen werden academisch geschoolde experts ingeschakeld die behoorden tot een goed georganiseerde vakwereld. Ze waren - en zijn - meestal geschoold in de historische cultuurwetenschappen. Zij bepaalden de waarde van erfgoed op basis van hun kennis van het verleden. Canonieke geschiedenis, meesterschap in ontwerp, schoonheid in uiterlijk, vakmanschap in uitvoering, (materiele) authenticiteit en integriteit speelden een hoofdrol in de manier waarop experts de waarde van erfgoed beoordeelden. In principe golden - en gelden - voor de waardestelling de normen en conventies die inherent zijn aan wetenschappelijk onderzoek: verifieerbaar, consistent en onafhankelijk.

In het laatste kwart van de twintigste eeuw en het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw is sprake geweest van

het ontstaan van een nieuw perspectief op erfgoed(zorg). Op een wereldwijde schaal gezien waren daarbij de emancipatie van het erfgoed van niet-westerse landen, de erkenning van immaterieel erfgoed en een relativering van het westers authenticiteitsbegrip van belang. Binnen de westerse wereld vonden deze ontwikkelingen een voedingsbodem, doordat na 1975 een transformatie plaatsvond van een industriële productie-economie naar een 'postmoderne' beleveniseconomie en -cultuur. Daarin speelden 'ervaring', 'betekenis' en het eigen verhaal van de koopkrachtige consument een steeds grotere rol, ook op het gebied van cultuur. Daar kwam bij dat de politiek-bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het culturele erfgoed in de laatste decennia sterk gedecentraliseerd werd, en dat veel gevestigde institutionele eigenaren van erfgoed - zoals de kerk - hun positie verloren.

In Nederland kreeg de zorg voor het onroerende erfgoed een geheel nieuwe inhoud en dynamiek, doordat erfgoedzorg en nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen met elkaar werden verbonden. Hier ontwikkelde zich een dynamisch perspectief op erfgoed - 'behoud door ontwikkeling' - waarin erfgoed werd beschouwd als een van de factoren in de ontwikkeling van de omgeving. In deze nieuwe context zoeken erfgoeddeskundigen naar een nieuwe verhouding tot een reeks van andere partijen, tot nieuwe opgaven en tot door de markt gedreven ontwikkelingen.

De laatste jaren wordt een grotere publieke betrokkenheid zichtbaar. Een steeds hoger opleidingsniveau, meer vrije tijd en meer financiële middelen spelen daarin een belangrijke rol. Het gevolg van al deze ontwikkelingen is dat niet alleen wetenschap-

pelijke interpretaties van de waarde van erfgoed belangrijk zijn maar ook persoonlijke herinneringen, familiale genealogieën, lokale overleveringen en verhalen. In het verhaal (de betekenis) kan de aansluiting gevonden worden tussen de deskundigen en het publiek. In de recente ontwikkeling van de professionele waarderingssystematiek voor het historische landschap en het roerende en religieuze erfgoed zijn deze maatschappelijke trends en een verbreding van perspectief het eerst zichtbaar geworden.

Agenda

De geschetste ontwikkelingen hebben invloed op de manier waarop de waarde van erfgoed wordt gedefinieerd en gecommuniceerd en op welke wijze het ingezet wordt in een proces van besluitvorming. In het maatschappelijke en professionele debat over de toekomst van waarde en waardering in de erfgoedzorg, speelt een aantal vragen een belangrijke rol. Zonder uitputtend te willen zijn, noemen we zeven belangrijke vragen:

1. Naar een erfgoedbrede waarderingssystematiek?

Vanuit de behoefte om waarde te expliciteren zal ook in de toekomst een wetenschappelijk gefundeerde, cultuurhistorische waardering van erfgoed een belangrijke rol spelen. Cultuurhistorische waarde staat voor een collectieve, 'objectieve' – of liever intersubjectieve – notie van hoe 'onze' geschiedenis eruit ziet en hoe 'ons' erfgoed daar uitdrukking aan geeft. In het belang van transparantie en kwaliteit zal de erfgoedprofessional zich houden aan de eisen van wetenschappelijk onderzoek. Onduidelijk is echter of er behoefte is aan één gemeenschappelijke systematiek van waardering waarin de waardebepalingen vanuit de verschillende sectoren in de erfgoedzorg – gebouwd, archeologisch, groen, roerend en landschappelijk erfgoed – worden samengebracht. Vragen deze sectoren uit de aard der zaak een eigen vorm van waarden, of is het mogelijk om een uniform stelsel van normen en criteria te hanteren? De overlap en inhoudelijke samenhang van de materie vraagt om een meer integrale kijk op erfgoed en erfgoedzorg in maatschappij, politiek en beleid. Een integrale benadering zal het verhaal en de betekenis van het erfgoed vergroten. Een belangrijke randvoorwaarde hiervoor is een intensievere samenwerking tussen professionals uit de verschillende domeinen op het gebied van onderzoek en praktijk, theorievorming, beleidsvorming en (zelfs) wet- en regelgeving. De gewenste convergentie in de definitie en

het gebruik van termen, (onderzoeks)methodes, en criteria ligt dan in het verschiet.

2. Voortgang in de ontwikkeling van wetenschappelijk onderzoek?

Gelet op de blijvende betekenis van het professionele, cultuurhistorische perspectief op waarde en waardering, is het interessant te constateren dat ook hier sprake is van een voortschrijdende ontwikkeling van de methodiek van waarden. Wetenschappelijke inzichten veranderen voortdurend. Nieuwe inzichten zijn van invloed op wat gezien wordt als erfgoed, en op de vraag welke waarde het vertegenwoordigt. Daarnaast vormt wetenschappelijk onderzoek een steeds betere grondslag voor een meer geobjectiveerde inschatting van de kwaliteit van erfgoed. Dat neemt niet weg dat er een grote opgave blijft bestaan om de oordeelsvorming van de (deskundige) waardesteller nog transparanter en expliciet te maken. Onderzoek en kennisontwikkeling zijn bijvoorbeeld van groot belang voor het benoemen van zeldzaamheidswaarde.

3. Naar een verbreding van het begrip waarde?

Het nieuwe perspectief op erfgoed en erfgoedzorg, zoals zich dat de afgelopen drie tot vier decennia ontwikkeld heeft, vraagt om een verbreding van het waarde-begrip. Een brede afweging waarbij vanuit meerdere invalshoeken wordt gekeken naar de waarde van erfgoed, kan ons op allerlei gebieden nieuwe inzichten geven in het belang van erfgoed. De waarde van erfgoed wordt bijvoorbeeld ook bepaald door de rol van erfgoed in:

- het economisch verkeer of de alledaagse omgeving;
- de vormgeving van de identiteit van personen en groepen en van horizontale en verticale verschillen tussen personen of groepen;
- de vormgeving van sociaal-maatschappelijke of levensbeschouwelijke waarden.

Naast cultuurhistorische waarde gaat het om gebruikswaarde, ruilwaarde, belevingswaarde, status en identiteit en om normen en waarden. Er bestaat nog geen consensus over welke waarden onderscheiden kunnen worden en hoe deze waarden zich tot elkaar verhouden. Het is de vraag of de verschillende waarden onder een gemeenschappelijke noemer gebracht kunnen worden (zie agendapunt 4), of dat het gaat om principieel onvergelykbare waarden. Ook is het de vraag of alle waarden, – net als cultuurhis-

Nederlands Hervormde kerk op een terp in Ezinge. Het landschap, de archeologie en de bebouwing geven samen betekenis aan de plek.

Heideveld met pijpestrootje in landgoed Den Treek bij Amersfoort.

torische waarde - bij voorkeur hun uitdrukking moeten vinden in taal en tekst, en beschreven kunnen worden op basis van gevestigde vormen van cultuurhistorisch onderzoek. Of vragen dergelijke waarden eerder om een breed repertoire aan sociaal-wetenschappelijk onderzoek, om nieuwe vormen van (publieks) participatie (zie agendapunt 7) en om een multimediale presentatie?

Tot slot moeten we constateren dat verschillende groepen de 'nieuwe' waarden op verschillende manieren kunnen invullen. De traditionele, professionele systematiek van waarden had de belofte of pretentie om erfgoed te benoemen dat "van ons allen" is. De nieuwe perspectieven op erfgoed – vanuit 'markt', 'beleving', 'status', 'identiteit' of 'norm' – lijken echter een sterk centrifugaal effect te introduceren in het debat over de vraag wat en van wie erfgoed is.

4. Naar aandacht voor financiële en economische waarde?

In de laatste decennia is er steeds meer aandacht gekomen voor de economische betekenis van erfgoed. De relatie tussen erfgoed en geld is natuurlijk niet nieuw. De *financiële waarde* van erfgoed wordt van oudsher 'gerealiseerd' op de markt van vraag en aanbod. Een Romeinse kruik 'doet' op Marktplaats enkele honderden euro's; een schilderij van Van Gogh brengt op een veiling tientallen miljoenen dollars op. De *economische waarde* van erfgoed kan worden bepaald door in kaart te brengen in hoeverre het toerisme aantrekt of de prijzen van onroerend goed in de nabijheid bepaalt.

Het is echter de vraag of de 'prijs' van erfgoed recht doet aan de waarde van erfgoed in de brede - publieke - betekenis van het woord. 'Prijzen' en 'waarde' lijken in het perspectief van erfgoed-experts zelfs op gespannen voet te staan. De grens tussen het economische en het culturele domein wordt juist zorgvuldig bewaakt. Ze mogen de financiële opbrengsten van objecten volgens de *Leidraad voor het Afstoten van Museale Objecten* (LAMO) bijvoorbeeld niet besteed worden aan de bedrijfsvoering van musea.

Toch is er de laatste jaren veel aandacht voor de vraag wat erfgoedzorg kost en wat het (direct en indirect) oplevert. Een dergelijke vraagstelling is leidend binnen een relatief nieuw universitair onderzoeksveld, ook in Nederland. Methoden en technieken die ontwikkeld zijn voor de evaluatie van (maatschappelijke) kosten en baten met betrekking tot natuur en milieu, vinden ook hun toepassing binnen de erfgoedzorg. Dergelijke financiële argumenten lijken op het moment vooral van belang voor het domein van het gebouwde erfgoed. Hoewel niet onomstreden, wordt er tegenwoordig vaak vanuit gegaan dat publieke investeringen in de restauratie en instandhouding van monumenten, zich binnen enkele jaren terug verdienen. Het onderzoek richt zich op een positief verband tussen wettelijke bescherming en de marktwaarde van een object. Daarnaast lijkt de nabijheid van monumenten een positief effect te hebben op de marktwaarde van niet-beschermde panden.

5. Naar een definitie en operationalisering van belevingswaarde?

Een steeds vaker terugkerend begrip in de discussie over de waarde van erfgoed is het begrip 'belevingswaarde'. Wat die belevingswaarde nu precies is, is echter onduidelijk. Opmerkelijk is dat het begrip in het erfgoeddomein enorm aan populariteit gewonnen heeft in een periode waarin volgens economen sprake is van een transitie van een diensteneconomie naar een beleviseconomie. Het is duidelijk dat belevingswaarde betrekking heeft op de zintuiglijke waarneming van erfgoed. Het gaat om de manier waarop we erfgoed voelen, ruiken, zien en horen. Soms lijkt de aanname te zijn dat het daarbij gaat om ervaringen die van persoon tot persoon verschillen, en daarom lastig met elkaar te vergelijken zijn. Zo bezien is belevingswaarde moeilijk te onderzoeken. Duidelijk is echter dat de manier waarop we onze omgeving beleven zowel bepaald wordt door natuurlijke en culturele factoren als door opvoeding en collectieve ervaringen. Onderzoek naar belevingswaarde in het domein van de erfgoedzorg lijkt zich te beperken tot de 'perceptie' van natuur en landschap en de kunst. In de beschrijving en analyse van de belevingswaarde van het landschap is door de psycholoog Freek Coeterier voorgesteld een onderscheid te maken tussen de

De historische buitenplaats Warnsborn in Arnhem gelegen op de Veluwezoom.

Uurwerk in uurwerkkast in de kerktoeren van de Nederlands Hervormde kerk in Meerkerk.

Bouwfragment van luchtboogbeeld in bezit van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en ondergebracht in Museum De Bouwloods in 's Hertogenbosch.

fysieke, sociale en individuele realiteit van het landschap. Als het gaat om de fundamenteën van de individuele realiteit van het landschap wordt gesteld dat altijd een combinatie zichtbaar is van een behoefte aan een eigen plek – thuis voelen – en de behoefte aan mogelijkheden om het eigen leven economisch en sociaal vorm te geven. Aan geborgenheid én vrijheid dus. Wellicht dat een actieve informele uitwisseling van kennis over het verhaal en de betekenis van erfgoed tussen de deskundige en het publiek de beleving kan verrijken? Hoe en of deze inzichten te vertalen zijn naar een systematiek van waardering van erfgoed in het algemeen is onduidelijk en niet onderzocht.

6. Naar een nieuwe rol en positionering van de begrippen waarde en waardestelling?

Waarde en waardering vormden tot voor kort het vanzelfsprekende beginpunt van de erfgoedzorg. Wat van waarde is, verdient immers onze zorg. In verschillende erfgoed domeinen lijkt sinds kort echter sprake te zijn van een gewijzigde aanpak en van 'concurrerende' begrippen. Een aansprekend voorbeeld hiervan is de erfgoedzorg in de ruimtelijke ordening, zoals die in de laatste twintig jaar vorm heeft gekregen. Gebruikelijk was om na een inventarisatie van bekende of verwachte cultuurhistorische verschijnselen deze te waarderen om erfgoed te identificeren en herkenbaar te maken. Deze waardestelling ging onder meer vooraf aan een selectie in het kader van wettelijke bescherming. Tegenwoordig ligt het accent van de vraagstelling meer op de ontwikkeling van erfgoed en vindt de waardering plaats op het moment van ontwikkelingen die ingrijpen op het erfgoed. Een waardering op dat moment levert randvoorwaarden, uitgangspunten én mogelijkheden voor ontwikkeling. Op basis van die waardering kan bepaald worden wat het betekent om zorgvuldig met de betreffende waarde om te gaan.

Tot slot wordt soms zelfs betwijfeld of een absolute scheiding tussen 'waardevol' en 'waarde-loos' erfgoed - van behoudswaardig en niet-behoudswaardig erfgoed dus - altijd de beste werkwijze is. Waardevol erfgoed hoeft immers niet uitgezonderd te worden van ontwikkeling. De Monumentenwet geeft daar juist ruimte voor. Soms is de ontwikkeling van waardevol erfgoed zelfs wenselijk. Omgekeerd kan weinig waardevol erfgoed door ontwikkeling versterkt worden; daar hoeft het geen officiële bescherming voor te genieten. (Onbeschermde) erfgoed heeft vaak zelfs baat bij ontwikkeling, omdat dat kan leiden tot het behoud ervan.

Een alternatieve benadering voor de cultuurhistorische waardering van erfgoed is te vinden bij ontwerpende disciplines, zoals de architectuur en de landschapsarchitectuur. In hun ontwerpen gaan (landschaps)architecten vaak uit van kenmerken, concepten en patronen, zonder gebruik te maken van expliciete cultuurhistorische waarderingen. Men spreekt dan niet van 'waarde', maar van 'kwaliteit' of 'betekenis'. Deze kwaliteiten zijn over het algemeen gebaseerd op de huidige verschijningsvorm zonder aanvullend onderzoek over de betekenis van het erfgoed. De kwaliteiten worden vaak cartografisch weergegeven, waarbij de structuur en het beeld van de bebouwing en het landschap centraal staan.

7. Naar een transdisciplinair proces?

In het belang van kennisuitwisseling en draagvlak is het relevant dat de discussie over de waarde van erfgoed verbreed wordt met niet-professionele betrokkenen. Cultuurhistorisch onderzoek en waardering kan deze discussie ondersteunen en begeleiden met zowel inhoudelijke kennis als de ervaring in het kernachtig benoemen en expliciteren. Er is een ontwikkeling zichtbaar naar transdisciplinair onderzoek. Bij dergelijk onderzoek worden vertegenwoordigers uit verschillende, relevante werelden vaak voor langere tijd en op basis van gelijkwaardigheid bij elkaar gebracht. Op die manier kunnen ze duurzame relaties aangaan en bespreken wat hen nu scheidt en wat hen in de toekomst kan binden. In de erfgoedzorg behoren tot die nieuwe partners onder meer onderzoekers, beleidsmakers, ontwerpers, opdrachtgevers, adviseurs en - natuurlijk – eigenaren en burgers/bewoners. Vanuit hun verschillende kennis, ervaring en vaardigheden werken ze intensief samen aan onderzoek en aan de vormgeving van nieuw, praktisch handelen. Transdisciplinair werken stelt nieuwe eisen aan het onderzoeksproces en aan de betrokken regisseurs, deelnemers en uitvoerders. Het veronderstelt vaardigheden als het houden van interviews, het organiseren van en het deelnemen aan workshops, etc. Een nieuw avontuur ligt in het verschiet.

Tot slot

Hoewel de opsomming van onderzoeksthema's en de praktische exploratie wellicht niet volledig is, is het zonder meer duidelijk dat het om een omvangrijk en zeer dynamisch veld gaat. Hierin zijn naast de erfgoedprofessionals, vele andere (soorten) partijen actief en betrokken. Hoewel de vragen en thema's inhoudelijk met elkaar samenhangen, lijkt een debat in de praktijk te ontbreken. Er is sprake van versnipperd onderzoek en van een versnipperde uitwerking van nieuwe werkwijzen in de praktijk, zonder generalisatie of samenhang. Bij de herdefiniëring van 'waarde' en 'waardestelling' in de erfgoedzorg is er in managementtermen geen sprake van een "project" of een "programma", maar van een "proces". Het gaat in deze zoektocht met andere woorden om een ontwikkeling met de intentie duidelijkheid te krijgen over doelen en middelen. De versnippering komt niet alleen door de omvang van de opgave en de betrokkenheid van vele partijen. De meeste deelnemers en belanghebbenden zijn zich bewust van het feit dat het perspectief op waarde en waardering ingrijpend verandert. Onduidelijk is echter in welke richting de discussie zich precies ontwikkelt. Een gemeenschappelijk punt op de horizon ontbreekt. Bovendien lijkt een gemeenschappelijke probleemanalyse en een gemeenschappelijke taal te ontbreken. In zo'n situatie past een netwerkbenadering waarin verschillende initiatieven worden verbonden. Daarbij is het belangrijk dat onderzoek op zowel fundamenteel, methodologisch als instrumenteel niveau wordt gecombineerd met een levendige en omvangrijke praktijk. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wil hierin de rol van aanjager, deelnemer en verbinder vervullen. Die rolopvatting zal het uitgangspunt vormen voor onze betrokkenheid bij een debat over de waarde en waardering van erfgoed.

Literatuur

- Baas, H.G., W.A. Ligtdag (1994), *Project 33 NBP Top down: een methode van selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen in het landschap op basis van de landschapsge-nese*, Hoorn.
- Baas, H.G., P.P.D. Burm, W.A. Ligtdag, V. Vreugdenhil (red) (2001), *Ontgonnen verleden: inzoomen op de historisch-geografische ontwikkeling van het Nederlandse landschap*, Ede/Hoorn.
- Bergevoet, F., T. Luger (2000), 'Deltaplancriteria ter discussie', *Museumvisie*, (24)4.
- Bevers, A.M., M.E. Halbertsma (1991), *Behouden is kiezen: over het verzamelen, selecteren en wijzigen van museale collecties*, Rijswijk.
- Blok, E., B. Lang (2008), *Villatuinen in Nederland 1900-1940*, Wageningen/Amersfoort.
- Blom, A., B. Jansen, M. v.d. Heide (2004), *De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken*, Zeist.
- Bont, Chr. De, J. Renes (1988), *De historisch-landschappelijke kaart van Nederland, schaal 1:50.000: legenda en proefkarteringen*, Wageningen.
- Cuypers, P.J.H., J. Kalf (1909), *Voorlopige lijst der Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, Utrecht.
- Deeben, J., D.P. Hallewas, J. Koolen, R. Wiemer (1997), 'Beyond the crystal ball. Predictive modeling as in tool in archaeological heritage management and occupation history', *Heritage Management in the Netherlands. Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 76-118.
- Deeben, J., B.J. Groenewoudt, D.P. Hallewas, W.J.H. Willems (1999), 'Proposals for a practical System of Significance Evaluation in Archaeological Heritage Management', *European Journal of Archaeology* 2, 177-199.
- Deeben, J., D.P. Hallewas, T. Maarleveld (2002), 'Predictive modelling in archaeological heritage management in the Netherlands: the Indicative Map of Archaeological Values (2nd Generation)', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 45, 9-56.
- Deeben, J., B.J. Groenewoudt (2005), 'Handling the Unknown. The expanding role of predictive modelling in archaeological heritage management in the Netherlands', *Heritage of Value, Archaeology of Renown. Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville etc., 289-300.
- Deeben, J. B. Groenewoudt, D. Hallewas, C. van Rooijen, P. Zoetbrood (2005), 'Op zoek naar de archeologische voorraad', *Innovatie in de Nederlandse archeologie. Liber amicorum voor Roel W. Brandt*, 37-51.
- Deeben, J.H.C. (red.) (2008), 'De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden, derde generatie', *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 155, Amersfoort.
- Denslagen, W. (2004), *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg*, Amsterdam.
- Denslagen, W. (1987), *Omstreden herstel*, Den Haag.
- Dijken, K. van (2000), *Beheer en behoud in de delta: evaluatie Deltaplan voor het Cultuurbehoud*, Den Haag.
- Don, P. (red.) (1997), 'In dienst van het erfgoed', *Jaarboek monumentenzorg* 1997, Zwolle.
- Duparc, F. (1975), *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*, Den Haag.
- Eickhoff, M. (2007), 'Archeologisch erfgoed: een onbeheersbaar concept', *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*, Amsterdam, 231-263.
- Erfgoed Nederland/Mondriaan Stichting (2008), *Voor de eeuwigheid? Over collectiebeleid in Nederland*, Rotterdam.
- Ganzeboom, H. (1982), *Beleving van monumenten. Een onderzoek naar herkenning, waardering en bezichtiging van monumenten uitgevoerd in de binnenstad van Utrecht*, Den Haag.
- Groenewoudt, B.J. (1994), 'Prospectie, waardering en selectie van archeologische vindplaatsen. Een beleidsgerichte verkenning van middelen en mogelijkheden', *Proefschrift Universiteit van Amsterdam, Rapporten Archeologische Monumentenzorg* 17, Amersfoort.
- Haartsen, A.J., A.P. de Klerk, J.A.J. Vervloet (1989), 'Levend verleden; een verkenning van de cultuurhistorische betekenis van het Nederlandse landschap', *Achtergrondreeks Natuurbeleidsplan*, Den Haag.
- Hendriks, L., R van Immerseel (2008), *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek: voor waardestellingen van groen erfgoed*, Zwolle.
- Hendriks, J.A. (2001), *Cultuurhistorie van stad en land: waardering en behoud*, Utrecht.
- ICN (2006), *Leidraad voor het afstoten van museale collecties*, Amsterdam.
- ICN, RACM (2006), *Erfgoed dat beweegt! Waardering van de mobiele collectie Nederland*.
- Kohler, T.A., (1988), 'Predictive Locational Modelling: History and Current Practice', *Quantifying the Presence and Predicting the Past: Theory, Method and Application of Archaeological Predictive Modelling*, Washington, 19-59.
- Laarse, R. van der (red.) (2005), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*, Amsterdam.
- Luger, T. (2003), *Handreiking bij het schrijven van een collectieplan*, Tilburg/Amsterdam.
- Martin, W. (1943), *Herleefde schoonheid. 25 jaar monumentenzorg in Nederland 1918-10 mei 1943*, Amsterdam.
- Mensch, P. van (2003), *Voor nu en later. Het verzamelbeleid van musea in Nederland*, Amsterdam.
- Ministerie van CRM (1976), *Naar een nieuw museumbeleid*, Rijswijk.
- Ministerie van CRM (1979), *Natuurwaarden en Cultuurwaarden in het landelijk gebied*, Den Haag.
- Ministerie van LNV, RDMZ, ROB (Werkgroep Skredyk, 2003), *Historische geografie en monumentenzorg. Een notitie over de mogelijkheden voor een wettelijke bescherming van historisch-geografische elementen en patronen op basis van de monumentenwet 1988*, Amersfoort.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2000), *Erfgoed in overvloed. Discussienotitie over selectie van cultureel erfgoed*, Zoetermeer.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2004), *Van object naar samenhang: De instandhouding van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed*, Rapport opgesteld door werkgroep

- roerend/onroerend in opdracht van het Directeurenoverleg Cultuurdiensten, Zeist/Den Haag/Amsterdam.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap, Boekstichting (2007), *Cultuurbeleid in Nederland*.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2009), *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg*, Den Haag.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011), *Kiezen voor karakter, Visie erfgoed en ruimte*, Den Haag.
- Ministerie Economische Zaken (2008), *Agenda Landschap: Landschappelijk verantwoord ondernemen voor iedereen*, Den Haag.
- Ministerie van WVC (1990), *Bedreigd Cultuurbezit*, Rijswijk
- Ministerie van WVC (1991), *Kiezen voor kwaliteit: Beleidsnota over de toegankelijkheid en het behoud van het museale erfgoed*, Den Haag.
- Museum Catharijneconvent/ Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (s.a.), *Praktisch hulpmiddel bij het waarderen en herbestemmen van religieuze voorwerpen*.
- NIROV, W.R. van der Sluis (1981), *Zorgen om monumenten: Een evaluatie van het monumentenbeleid in Nederland sinds 1961*, Den Haag.
- PIVOT-rapport (1996), *Van monumentale waarde: Een institutioneel onderzoek naar de rijkssoevereïteitsbemoediging met monumentenzorg 1945-1990*, Den Haag.
- Prins, L. (2001), 'Provinciale cultuurwaardenkaarten, een stand van zaken', *Historisch-geografisch Tijdschrift* (19) 3, 108-112.
- RDMZ (Werkgroep Monumentenzorg, 1981), *Zorgen om monumenten: een evaluatie van aspecten van het monumentenbeleid in Nederland sinds 1961*, Den Haag.
- RDMZ (1982), *Herinventarisatie van stads- en dorpsgezichten*, Den Haag.
- RDMZ (1987), *Stedebouwkundige ontwikkelingen (1850-1940)*, Zeist.
- RDMZ (1987), *Handleiding inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940)*, Zeist.
- RDMZ (1991), *Handleiding selectie en registratie jongere stedebouw en bouwkunst (1850-1940)*, Zeist.
- RDMZ (1995), *Monumenten breed bekeken*, Zeist.
- RDMZ, Stichting Nationaal Restauratiefonds, Stichting Nationaal Contact Monumenten (1996), *Monumentenzorg 1996: Dynamiek in behoud. Tien jaar monumentenzorg in Nederland*, Den Haag.
- RDMZ, ROB (2005), *Eindverslag hoofdprijs 3 'Inventariseren, waarderen en selecteren erfgoed'*, Zeist/Amersfoort (intern rapport).
- Renes, J. (1992), 'Landschapswaardering en historische geografie', *Kwaliteit en waardering van landschappen*, DLO-Staring Centrum, Rapport 229, Wageningen.
- Rijke, M. de (2000), *Museumcollecties in delen. MUSIP als nieuw instrument voor collectiebeheersing*, Utrecht.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2008), *Een methodiek voor het waarderen van archeologische gebieden binnen de archeologische monumentenzorg*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2009), *Erfgoedbalans 2009: archeologie, monumenten en cultuurlandschap in Nederland*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2009), *Nationale onderzoeksagenda Archeologie versie 1.0*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester, Rijksgebouwendienst (2009), *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek: Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, Den Haag.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2009), *De Techniek van het Waarderen: Werkconferentie 18-11-2009*, Rotterdam.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2010), *De Praktijk van het Waarderen: Paleis Soestdijk als casus voor integrale waardering* Werkconferentie 15-11-2010, Rotterdam.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2010), *Een toekomst voor boerderijen: Handreiking voor de herbestemming en verbouwing van monumentale boerderijen*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2011), *Hulpmiddel bij de waardering van historische interieurs*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2011), *Een toekomst voor molens: Uitgangspunten voor de omgang met monumentale molens*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2011), *Een toekomst voor kerken: Handreiking voor de herbestemmen van vrijkomende kerkgebouwen*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2012), *Een toekomst voor kerken: Handreiking voor de aanpassen van kerkgebouwen in religieus gebruik*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2012), *Een toekomst voor kasteelruïnes: Handreiking voor de instandhouding van archeologische kasteelterreinen en ruïnes*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2012), *Een toekomst voor groen: Handreiking voor de instandhouding van groene monumenten*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013), *Een toekomst voor kloosters: Handreiking voor de herbestemmen van kloostercomplexen*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013), *Een toekomst voor dijken: Handreiking voor de omgang met dijken als cultureel erfgoed*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013), *Een toekomst voor watertorens: Handreiking voor de herbestemmen en verbouwen van monumentale watertorens*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013), *Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening: aanwijzingen en aanbevelingen*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013), *Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2014), *Eenheid en diversiteit: achtergronddocument*, Amersfoort.
- Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (2002), *Archeologiebalans 2002*, Amersfoort.
- Roos, J. (2007), *De ontdekking van de opgave. Discovering the assignment*, Delft.
- RPD, DGVH, RDMZ, VNG (2000/2001), *De naoorlogse wijk in historisch perspectief*, Den Haag.
- SIKB (2010), *Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA) 3.2. Bijlage IV: het waarderen van vindplaatsen*.
- Stuers, V. de (1873), 'Holland op zijn smalst', *De Gids*, (37) 3e serie, 320-403.
- Tillema, J.A.C. (1975), *Schetsen uit de geschiedenis van de Monumentenzorg in Nederland*, Den Haag.
- Tillema, J.A.C. (1982), *Victor de Stuers. Ideeën van een individualist*, Assen.
- Timmer, P. (red.) (2007), *Niets gaat verloren. Twintig jaar selectie en afstoting uit Nederlandse museale collecties*, Boekmanstichting
- Veeger, L. (2008), *De collectiebalans. Een onderzoek naar het wel en wee*

van museumcollecties in Nederland, Amsterdam/Den Haag.

Vereniging Nederlands Fotogenootschap (1996), *Foto's naar waarde geschat: selectiecriteria voor de waardering van fotocollecties*, Rotterdam.

Vocht, C.L.F.M. de (1978), *Beleving van monumenten. Een verslag van bevindingen*, Nijmegen.

Vries-Oosterveen, A. de (2011), *Beschermde stads- en dorpsgezichten. Analyse van de toelichtingen*, Stage-onderzoek Erfgoedstudies VU Amsterdam.

Willink, J. (1997), *Roerend erfgoed. Ruim een halve eeuw rijkszorg voor collecties*, Leiden/Amsterdam.

Witteveen & Bos (2008), *Handreiking Cultuurhistorie in m.e.r. en MKBA*, Deventer 2008.

Z.a. (1975), 'De zorg voor het bouwkundig erfgoed. Declaratie van Amsterdam' (slotverklaring), *Heemschut* 52 (1975), p. 220-227.

Zande, A. van der (2006), *Landschap vol betekenissen: over het omgaan met historie in de ruimtelijke inrichting* (inaugurele rede), Wageningen.

Zoetbrood, P.A.M., C.A.M. van Rooijen (2006): 'Monuments in Balance, An overview of the Stock of Archaeological Complexes on Archaeological Monument Sites', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 46, 171-179.

Tabel 1: Bestaande methodieken naast elkaar

ARCHEOLOGISCH ERFGOED <i>Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA) 3.2., Bijlage IV: het waarden van vindplaatsen.</i>	GEBOUWD ERFGOED <i>Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940); Handreikingen Een toekomst voor ...</i>	GROEN ERFGOED <i>Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek: voor waardstelling van groen erfgoed.</i>
<i>Schoonheid</i> (beleving, zichtbare archeologie) <i>Informatiewaarde:</i> - bron van kennis over het verleden (inhoudelijke kwaliteit, niet zichtbare archeologie) <i>Representativiteit:</i> - type karakteristiek voor gebied en/of periode (inhoudelijke kwaliteit, niet zichtbare archeologie)	<i>Architectuur- en kunsthistorische waarden:</i> - esthetische kwaliteiten van het ontwerp; - materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; - belang voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; - belang van het object/complex voor het oeuvre van een bouwmeester, architect ingenieur of kunstenaar; - samenhang tussen exterieur en - interieur(onderdelen).	<i>Tuinhistorische waarden (tuinarchitectuurhistorisch en tuintechnisch):</i> - belang van aanleg voor de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur; - voor het oeuvre van de tuin- of landschaps-architect; - vanwege het idee achter de aanleg; - vanwege het motief van de opdrachtgever; - vanwege de afleesbaarheid van de historische gelaagdheid; - vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; - vanwege de ruimtelijke kwaliteit en compositorische waarde; - vanwege de samenhang van aanleg en gebouw; - vanwege de horticulturele traditie, gebruikte beplanting (zeldzaamheid, eerste introductie, collectievorming, enzovoort) dendrologische aspecten; - vanwege het (innovatieve) materiaalgebruik.
<i>Herinnering</i> (belevingswaarde, zichtbare archeologie)	<i>Cultuurhistorische waarden:</i> - uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); - uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; - uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); - innovatieve waarde of pionierskarakter; - herinneringswaarde.	<i>Algemeen historische waarden:</i> - als uitdrukking van een culturele, sociaaleconomische en/of geestelijke uitdrukking; - als uitdrukking van een geografische, landschappelijke en/of bestuurlijke ontwikkeling; - als uitdrukking van een technische en/of typologische ontwikkeling; - innovatieve waarde of het pionierskarakter; <i>Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek)</i> - belang van de aanleg of het terrein vanwege de ordening, samenhang of inrichting van de aanleg, passend bij een (historische) functie, bij het gebruik van of productie in de aanleg; - vanwege een (historische) functie, gebruik of traditie in de aanleg; - als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente bewoner/gebruiker/ opdrachtgever.

STEDENBOUWKUNDIG ERFGOED

Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940).

Historisch-ruimtelijk of stedenbouwkundige waarden:

- ruimtelijke, esthetische en/of functionele kwaliteiten, op basis van een herkenbaar stedenbouwkundig concept;
- de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en/of stedenbouw;
- de samenhang van functies, schaal, verschijningsvorm van bebouwing, wegen, wateren, groenvoorziening en open ruimten, mede in relatie tot de regionale of lokale ontwikkelingsgeschiedenis;
- de verkaveling, inrichting van de openbare ruimte en/of specifieke functies.

Cultuurhistorische waarden:

- uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of geestelijke ontwikkeling(en);
- uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of bestuurlijke ontwikkeling(en);
- uitdrukking van (een) technische, structurele en/of functionele ontwikkeling(en);
- innovatieve waarde of pionierskarakter.

CULTUURLANDSCHAP

Project 33 NBP Top down: een methode van selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen in het landschap op basis van de landschapsgenese.

Kenmerkendheid voor de genese van het landschap of een voorbeeldgebied

ROEREND ERFGOED

Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen.

Artistieke waarde (kunsthistorisch, architectuurhistorisch, ontwerp, vakmanschap, makelij, decoratie), (cultuurhistorisch):

Een object of deelcollectie heeft artistieke waarde als het/ deze getuigt van kunstzinnigheid, creativiteit, technisch vernuft, oorspronkelijkheid in idee, vorm of functie. Of als het een goed voorbeeld is van het werk van een bepaalde kunstenaar, ontwerper of architect. Ook weegt mee: de mate waarin het object of deel collectie een goed voorbeeld is van een bepaalde stijl, ontwerp, stroming.

Informatieve waarde (studie, onderzoek, wetenschap, documentatie, referentie, getuigenis, archief), (cultuurhistorisch):

Een object of deel collectie heeft informatieve waarde wanneer er gegevens uit kunnen worden afgelezen of elementen bevat die bijdragen aan wetenschappelijke bestudering en onderzoek – nu of in de toekomst.

Historisch (biografisch, sociaal-historisch, natuurhistorisch, techniekhistorisch, wetenschaps-historisch), (cultuurhistorisch):

Een object of deelcollectie heeft een historische waarde wanneer het een relatie heeft met belangrijke historische personen, gebeurtenissen, plaatsen, perioden, thema's en gemeenschappen. Of getuigt van een bepaalde historische periode, proces, ontwikkeling, thema, tijdsbeeld, levensstijl.

ARCHEOLOGISCH ERFGOED Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA) 3.2., Bijlage IV: het waarden van vindplaatsen.	GEBOUWD ERFGOED Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940); Handreikingen Een toekomst voor ...	GROEN ERFGOED Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek: voor waardstelling van groen erfgoed.
<i>Ensemblewaarde:</i> - meerwaarde m.b.t. archeologie en landschappelijke context (inhoudelijke kwaliteit, niet zichtbare archeologie).	<i>Situationele en ensemblewaarden:</i> - betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex; - beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; - betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek; - betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; - betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	<i>Ensemblewaarden (samenhang):</i> - als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorische, tuinhistorische en landschapsarchitectonisch van (inter)nationale betekenis is; - vanwege de situering, verbonden met de geschiedenis van de omgeving; - vanwege de wijze van ontginning, verkaveling, inrichting; - voor het aanzien van de omgeving; - vanwege de kwaliteit van de aanleg en de historisch ruimtelijke relatie met de omgeving, wegen en wateren.
<i>Gaafheid:</i> - mate van verstoord zijn, stabiliteit fysische omgeving (fysieke kwaliteit, niet zichtbare archeologie).	<i>Gaafheid en herkenbaarheid:</i> - architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; - materiele, technische en/of constructieve gaafheid; - herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; - accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen; - gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg en dergelijke); - in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.	<i>Gaafheid:</i> - algemeen historisch waarden; - ensemblewaarden (samenhang); - tuinhistorische waarden (tuinarchitectonisch en tuintechnisch); - waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek).
<i>Zeldzaamheid: periode, gebied</i> (inhoudelijke kwaliteit, niet zichtbare archeologie)	<i>Zeldzaamheid:</i> - absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; - relatieve zeldzaamheid van de cultuurhistorische, architectuur- en kunsthistorische, situationele en ensemblewaarden.	<i>Zeldzaamheid:</i> - algemeen historisch waarden; - ensemblewaarden (samenhang); - tuinhistorische waarden (tuinarchitectonisch en tuintechnisch); - waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het object van onderzoek).

STEDENBOUWKUNDIG ERFGOED

Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940).

CULTUURLANDSCHAP

Project 33 NBP Top down: een methode van selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen in het landschap op basis van de landschapsgenese.

ROEREND ERFGOED

Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen.

Situationele waarden:

- bijzondere samenhang van historisch-ruimtelijke, structurele, esthetische en/of functionele kwaliteiten van bebouwde en onbebouwde ruimten in relatie tot hun stedelijke of landschappelijke kwaliteiten;
- hoogwaardige kwaliteit van de aanwezige bebouwing (monumenten) en hun groepering in relatie met groenvoorziening, wegen, wateren en/of terreingesteldheid.

Ensemble (compleetheid, eenheid, samenhang, conceptuele integriteit, conceptuele authenticiteit, contextuele authenticiteit), (kenmerken):

De mate waarin samenhang bestaat tussen een object of deelcollectie en de rest van de deelcollectie, de instelling (het museum) en de omgeving, of de samenhang tussen de onderdelen waaruit het object of de deelcollectie is samengesteld.

Herkomst (documentatie, levensverhaal, biografie, bron, provenance, pedigree), (kenmerken):

De onstaans-, gebruiks- en verwervingsgeschiedenis van het object of de deelcollectie.

Gaafheid/Herkenbaarheid:

- herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur, bebouwing en functionele opzet als geheel;
- architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing;
- structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landschappelijke omgeving.

Gaafheid

Toestand (staat, conditie, intactheid, authenticiteit, materiele integriteit), (kenmerken):

De staat waarin een object of deel collectie zich bevindt.

Zeldzaamheid:

- unieke verschijningsvorm vanuit historisch-ruimtelijk, stedenbouwkundig, functioneel en/of landschappelijk oogpunt;
- uitzonderlijk belang van het gebied wegens één of meer onder I t/m IV genoemde kwaliteiten.

Zeldzaamheid nationaal/ regionaal:

- binnen het voorbeeldgebied.

Zeldzaamheid en representatie (uniciteit, voorbeeldwaarde, prototype, type-exemplaar), (kenmerken):

De mate waarin een object of een deel collectie uitzonderlijk is.

ARCHEOLOGISCH ERFGOED <i>Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA) 3.2., Bijlage IV: het waarden van vindplaatsen.</i>	GEBOUWD ERFGOED <i>Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940); Handreikingen Een toekomst voor ...</i>	GROEN ERFGOED <i>Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek: voor waardstelling van groen erfgoed.</i>	
-	-	-	
Conservering: - de mate waarin archeologisch vondsten- materiaal bewaard is gebleven. <i>(fysieke kwaliteit, niet zichtbare archeologie)</i>	-	-	

STEDENBOUWKUNDIG ERFGOED <i>Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940).</i>	CULTUURLANDSCHAP <i>Project 33 NBP Top down: een methode van selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen in het landschap op basis van de landschapsgenese.</i>	ROEREND ERFGOED <i>Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen.</i>
-	-	<i>Maatschappelijk (sociaal, spiritueel, religieus, politiek, symbool, gemeenschap, identiteit), (sociaal maatschappelijk):</i> Een object of een deelcollectie heeft maatschappelijke waarde wanneer een maatschappelijke groep of gemeenschap een actuele band heeft met een bepaald object of een deelcollectie. <i>Beleving (emotie, zintuiglijk, esthetisch, associatief), (sociaal maatschappelijk):</i> De beleving van een object of deelcollectie heeft betrekking op de mate waarin het sensaties, emoties, en associaties oproept bij de beschouwer. Beleving gaat om een individuele ervaring die een collectief karakter krijgt doordat die gedeeld wordt door een grote groep mensen. <i>Museaal (presentatie, educatie, onderzoek), (gebruik):</i> Museale waarde heeft betrekking op de mate waarin en object of deelcollectie in het hier en nu gebruikt wordt voor presentatie, educatie en onderzoek. <i>Economisch (bedrijfskapitaal, financieel, pr, spin-off, toeristisch, reputatie), (gebruik):</i> Bij de economische waarde gaat het niet om de financiële waarde van een object of een deelcollectie, maar om de inkomsten die het object of de deelcollectie voor de organisatie, wijk, gemeente of regio oplevert, of de mate waarin het / deze extra bezoekers trekt.
-	-	<i>Toestand (conditie), (kenmerken):</i> De staat waarin een object of deel collectie zich bevindt.

Tabel 2 Bestaande methodieken samengevat

	(Geschiedkundige) wetenschappelijke waarde
OPGAVE	vraagstelling opdrachtgever
IDENTIFICATIE	- Aard en schaal object of aangelegde structuur; - Situering/plaatsbepaling.
INVENTARISEREN	Onderzoek: - vaststellen benodigde expertise (archeologie, kunst-, tuin- en architectuurgeschiedenis, historische geografie, historische (steden) bouwkunde, etc.); - specificeren soorten onderzoek, bijvoorbeeld bureau- en veldonderzoek; - verzamelen van data.
WAARDEREN	
Betekenis	
De kwaliteit van de materie	Schoonheid (Belevingswaarde zichtbare archeologie) Informatiewaarde en representativiteit (Inhoudelijke kwaliteit niet zichtbare archeologie) Architectuur- en kunsthistorische waarde (Gebouwd erfgoed) Tuinhistorische waarde (Groen erfgoed) Historisch-ruimtelijk of stedenbouwkundige waarden (Stedenbouwkundig erfgoed) Kenmerkendheid (Cultuurlandschap) Kunsthistorische waarde, artistieke waarden, belevingswaarde (Roerend erfgoed)
Het gebruik	Herinnering (Belevingswaarde zichtbare archeologie) Cultuurhistorische waarde (Gebouwd erfgoed) Algemeen historische waarden (Groen erfgoed) Cultuurhistorische waarde (Stedenbouwkundig erfgoed) n.v.t. (Cultuurlandschap) Historisch (Biografisch, sociaal-historisch, natuurhistorisch, techniekhistorisch, wetenschapshistorisch; herkomst: Documentatie, levensverhaal, biografie, bron, provenance, pedigree) (Roerend erfgoed)
De samenhang	Ensemblewaarde (Inhoudelijke kwaliteit niet zichtbare archeologie) Situatiele en ensemblewaarde (Gebouwd erfgoed) Ensemblewaarden, samenhang (Groen erfgoed) Situatiele waarde (Stedenbouwkundig erfgoed) n.v.t. (Cultuurlandschap) Ensemblewaarde (Compleetheid, eenheid, samenhang, conceptuele integriteit, conceptuele en contextuele Authenticiteit) (Roerend erfgoed)
Weging	
Herkenbaarheid	Gaafheid (Fysieke kwaliteit niet zichtbare archeologie) Gaafheid/herkenbaarheid (Gebouwd erfgoed) Gaafheid (Groen erfgoed) Gaafheid/herkenbaarheid (Stedenbouwkundig erfgoed) Gaafheid (Cultuurlandschap) Toestand (Staat, intactheid, authenticiteit, materiele integriteit) (Roerend erfgoed)
Zeldzaamheid	Zeldzaamheid (Inhoudelijke kwaliteit niet zichtbare archeologie) Zeldzaamheid (Gebouwd erfgoed) Zeldzaamheid (Groen erfgoed) Zeldzaamheid (Stedenbouwkundig erfgoed) Zeldzaamheid (Cultuurlandschap) Zeldzaamheid en representativiteit (Uniciteit, voorbeeldwaarde, prototype, type-exemplaar) (Roerend erfgoed)
Technische toestand	Conservering (Fysieke kwaliteit niet zichtbare archeologie) n.v.t. (Gebouwd erfgoed) n.v.t. (Groen erfgoed) n.v.t. (Stedenbouwkundig erfgoed) n.v.t. (Cultuurlandschap) Toestand (conditie) (Roerend erfgoed)

Tabel 3 Een vergelijking van de waarderingsystemen in de erfgoedzorg

	ARCHEOLOGISCH ERFGOED	GEBOUWD ERFGOED	GROEN ERFGOED
Bron	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA)	Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940); een toekomst voor..; Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek	Richtlijnen tuinhistorische onderzoek; een toekomst voor Groen
Waarde			
(Cultuur)historische waarde of waarde voor vakgebied			
- waarde voor geschiedschrijving ⁽¹⁾ ;	x	x	x
- waarde voor geschiedschrijving binnen het betreffende vakgebied;		x	x
- waarde voor beschrijving en analyse van het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar, tuin- of landschapsarchitect;		x	x
- innovatiewaarde of pionierskarakter.		x	x
Herinneringswaarde			
	x	x	x
Historische gelaagdheid			
		x	x
Schoonheid			
	= zichtbaarheid	x	x
Kwaliteit			
		in materiaalgebruik/ ornamentiek	in materiaalgebruik/ ornamentiek en ruimtelijk
Samenhang/ensemble			
	x	x	x
Zeldzaamheid			
	x	x	
Representativiteit			
	x		
Gaafheid			
	x	x	
Herkomst			
Conservering			
	x	= bouwkundige staat	
Overige waarden			

⁽¹⁾ Dat is de waarde voor beschrijving en analyse van culturele, sociaal-economische, geestelijke, geografische, landschappelijke, historisch-ruimtelijke, bestuurlijke, beleidsmatige, technische, structurele, functionele, en/of typologische ontwikkelingen.

STEDENBOUW- KUNDIG ERFGOED	CULTUUR LANDSCHAP	ROEREND ERFGOED	RELIGIEUS ERFGOED	HISTORISCHE INTERIEURS
Handleiding selectie en registratie van jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-19540)	Project NPB Top down	Op de museale weeg-schaal: collectiewaarde-ring in zes stappen	Praktisch hulpmiddel bij het waarderen en herbestemmen van religieuze voorwerpen	Hulpmiddel bij de waarde-ring van historische interieurs
x	x	x	x	x
x		x	x	x
x		x		
x				
x				
ruimtelijk en functioneel				
x		x	x	x
x	x		x	x
		x		
x	x			
		x		
		x		
		sociaal-maatschappelijke waarden, maatschappelijk, belevingswaarde, gebruikswaarden (museaal, economisch)	actuele waarden	bruikbaarheid, sociale waarden en belevingswaarden

Wat weten we van de geschiedenis van onze gebouwen, tuinen, bewoningsresten, museale kunst, verdrinken dorpen, steden en cultuurlandschap? Welke kennis is beschikbaar, welke betekenis heeft het en hoe gaan we hiermee om? 'Eenheid en diversiteit' geeft uitleg over de cultuurhistorische waarde, inzicht in de methoden van en waarden vanuit de afzonderlijke erfgoed-domeinen en geeft een perspectief aan de toekomst van het waarden.

Deze publicatie is bedoeld voor iedereen die zich interesseert voor de waardestelling van materieel erfgoed.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.